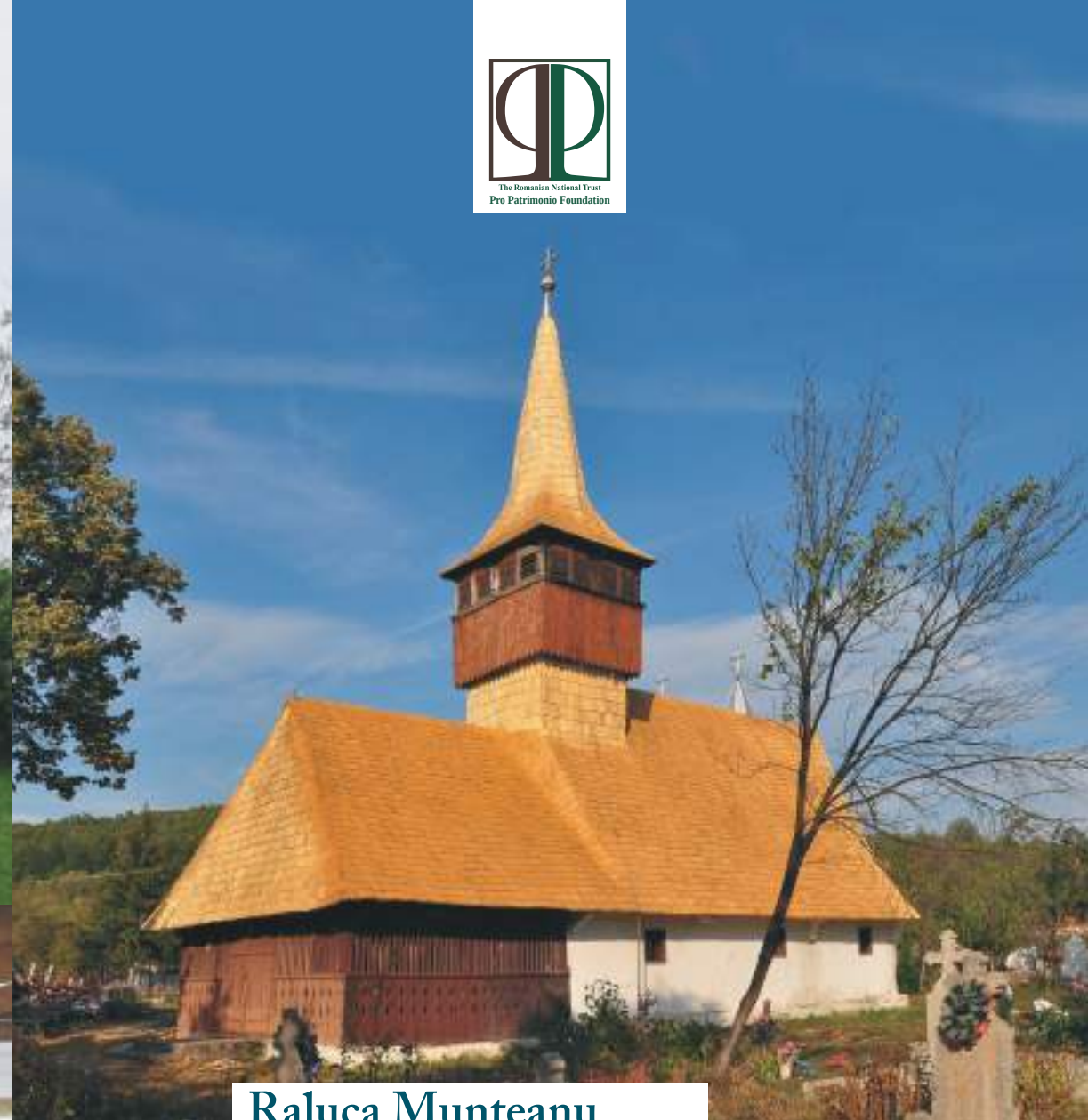

Coperta I: biserică de lemn din satul Boz
Coperta IV: biserică de lemn din satul Tănăvița;
interior, biserică de lemn din satul Crivina de Sus

The Romanian National Trust
Pro Patrimoni Foundation

Raluca Munteanu

Biserici de lemn

Ghid pentru lucrări obișnuite
de întreținere și reparații

București 2016

ISBN 978-973-0-22509-9

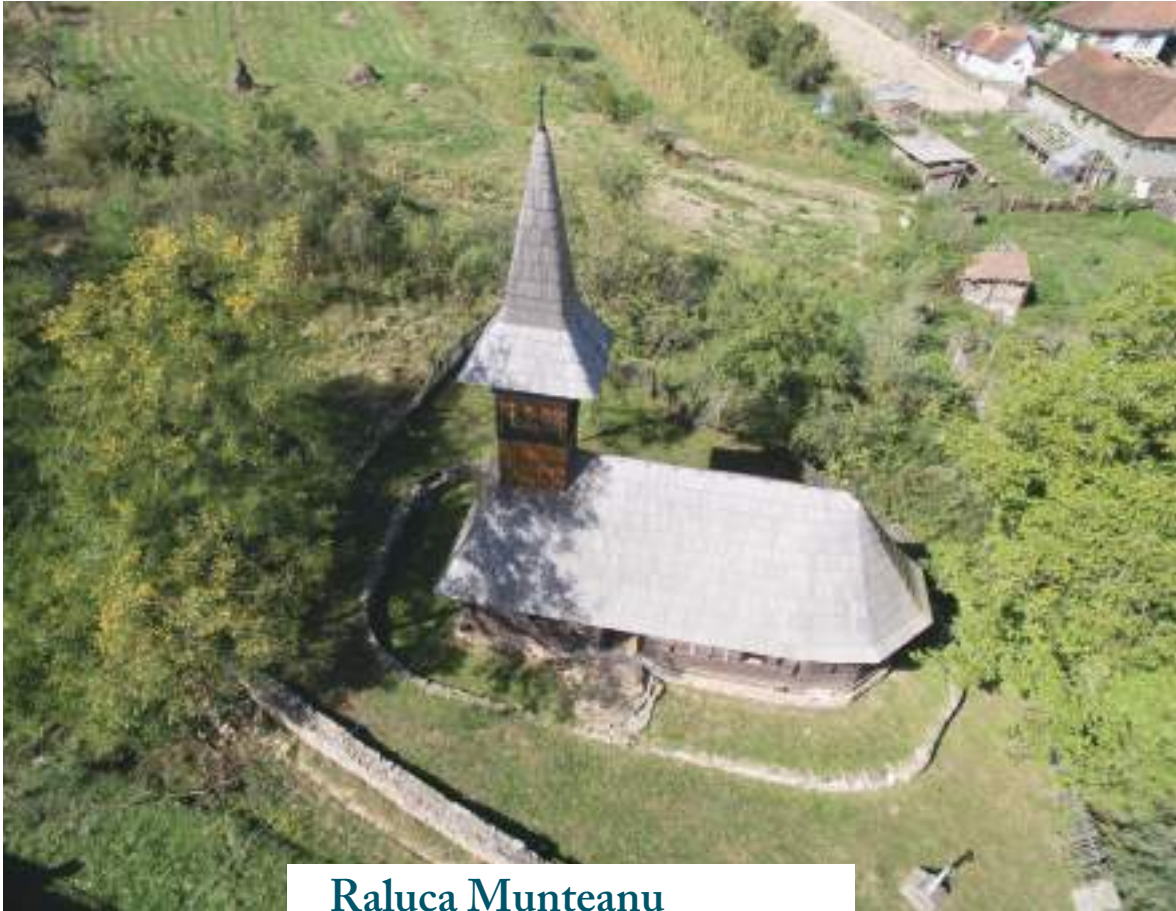

9 789730 122509

Biserici de lemn

Ghid pentru lucrări obișnuite
de întreținere și reparații

Raluca Munteanu

Biserici de lemn

Ghid pentru lucrări obișnuite
de întreținere și reparații

București 2016

Proiectul
60 de biserici
de lemn

Cu sprijinul

Editor: Mirela DUCULESCU

Graphic design: MB STUDIO / arh. Octavian CARABELA

Consultanță științifică: Ana CHIRICUȚĂ, Cristina DĂNEASA, Șerban STURDZA

Fotografii: Ionuț Abrudan, Corina Anghelescu, Alexandra Bălăucă, Ștefan Bâlici, Mihai Bodea, Dan Cioclu, Andreea Ciurci, Cristina Dăneasa, Mirela Duculescu, Episcopia Devei și Hunedoarei, Ana Maria Iuga, Jan Kurek (Europa Nostra), Alexandra Mihailciuc, Raluca Mihalache, Raluca Munteanu, Ioana Tilicea, Șerban Sturdza, Eugen Vaida, Mara Vasile, Kiki Vasilescu

Producție: Artix Plus

Tiraj: 500

ISBN: 978-973-0-22509-9

© Pro Patrimonio, București 2016

Toate drepturile rezervate. Nici o parte din această publicație nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă prin orice mijloace de natură electronică, mecanică, de copiere, înregistrare sau alte forme, fără permisiunea prealabilă a editorului.

CUPRINS

Cuvânt de binecuvântare. <i>PS Gurie, Episcopul Devei și Hunedoarei</i>	7
1. Introducere	9
2. Tradiție. Biserici. Monumente istorice	19
3. Probleme curente legate de întreținere și reparații	25
Probleme climatice	25
Sistematizare verticală și vegetație înconjurătoare	27
Tălpi și soclu	27
Acoperiș	28
Instalații electrice	32
Instalații de încălzire	34
Decorație pictată	35
4. Despre greșeli frecvente la întreținere și reparații	36
Amenajări exterioare	36
Reparații la soclu și structură	39
Reparații la învelitoare	40
Instalații	41
Decorație pictată	43
5. Elemente de bază pentru protecția lemnului	46
6. Protecția împotriva incendiilor	48
7. Recomandări pentru utilizare și întreținere	50
8. Liste de verificare pentru proprietari	52
9. Informații utile	55
10. Exemple de utilizare și întreținere	56
Postfață. <i>Peter Bond</i>	61
Bibliografie	63
Jurnalul de întreținere a bisericii	64

Biserica de lemn din satul Boz,
județul Hunedoara

Cuvânt de binecuvântare

Într-o lume a disoluției identităților naționale și a nivelării globalizatoare, recurusul la memoria colectivă, cristalizată în monumentele arhitecturale bisericești, este unul pe cât de revelator, pe atât de salvator. Arta populară bisericească, brodată meșteșugit în trupurile învechite de timp ale bisericilor de lemn hunedorene, ne revelează, mai întâi de toate, sufletul românesc de pe aceste meleaguri, în cele mai înalte forme de expresie ale sale.

Biserica a fost, pe întreg parcursul istoriei noastre vitregite, adăpostul firesc al limbii, culturii și trăirii românești. Aici, în aceste smerite locașuri de închinare, s-a plămădit sufletul românesc transilvan și s-a conturat identitatea unei națiuni fragmentate, dar niciodată dezbinată. Astfel, aceste chivote de lemn transilvănene păstrează înlăuntrul lor odorul cel de mare preț: pe Hristos Cel Întrupat, de veacuri, în istoria zbuciumată, dar pururea biruitoare, a acestor ținuturi.

Reconsiderarea valorii bisericilor de lemn din județul Hunedoara, ca de altfel din întreaga țară, reprezintă o încercare de recuperare a spiritualității care, de veacuri, a însuflețit și orientat istoria poporului român. Mai mult, bisericile noastre de lemn sunt gurile molcome ale istoriei care grăiesc smerit, dar ferm, întregii lumi, despre propria noastră identitate, legitimându-ne în a avea un cuvânt de spus în noua orânduire europeană.

Considerăm că apariția acestei lucrări practice, care oferă elementele tehnice ale unor minime lucrări de întreținere și conservare a bisericilor de lemn, este mai mult decât binevenită și pune la dispoziția celor care administrează astfel de monumente un ghid util pentru conservarea și menținerea lor într-o anumită stare. Este nevoie însă de o reală și susținută implicare a factorilor politico-administrativi, economici și bisericești în vederea identificării unor soluții urgente și eficiente pentru consolidarea și restaurarea unora dintre aceste monumente arhitecturale care, și din cauza materialului din care au fost edificate, se află aproape de pierire.

Suntem responsabili cu toții, atât factorii de decizie enumerați aici, cât și societatea civilă în ansamblul ei, a ne uni forțele pentru identificarea de măsuri concrete, prin finanțări europene, de la bugetele centrale, județene și locale, precum și prin donații ale credincioșilor, având și sprijinul comunităților locale, în vederea implementării de proiecte care să ducă la redarea acestor obiective istorice atât circuitului liturgic, cât și celui turistic. Îndemnăm părintește pe toți primarii, aleșii locali și preoții parohi din localitățile în care avem biserici de lemn de patrimoniu să-și unească forțele în vederea accesării de fonduri pentru salvarea zestrei noastre spirituale strămoșești.

Felicităm pe realizatorii acestei lucrări, mulțumindu-le pentru strădaniile depuse, izvorâte dintr-un simț deosebit al datoriei și al profesiei pe care o împlinesc și ne rugăm Bunului Dumnezeu să le răsplătească truda, binecuvântându-i cu darurile Sale cerești și nepieritoare.

Gurie,

Episcopul Devei și Hunedoarei

Frescă din biserica de lemn din Ilmbav, județul Sibiu

1. Introducere

Concepute ca spații sacre destinate adunărilor și ceremoniilor religioase creștine, vechile biserițe – construite din lemn de meșterii din satele românești și pictate cu har – semnifică spiritualitatea ortodoxă. Ele sunt, totodată, obiecte excepționale de patrimoniu cultural transmis nouă ca moștenire și învățătură valoroasă de generațiile anterioare.

Acest ghid este gândit ca un manual pentru comunitățile rurale din România care doresc să utilizeze și să întrețină corect bisericile de lemn din sate. El poate fi folosit ca sursă de inspirație și pentru alte zone decât cele incluse în programul *60 de biserici de lemn*, început în 2009 la inițiativa arhitectului Șerban Sturdza. Atunci, Ordinul Arhitecților din România și Fundația Pro Patrimonio au demarat intervenții de urgență pentru de bisericile de lemn din județele Sibiu, Hunedoara, Gorj și Vâlcea, majoritatea biserici de cimitir, deseori abandonate, toate clasate ca monument istoric și aflate în stare gravă de degradare structurală și artistică.

Ghidul a fost realizat cu sprijinul Institutului Băncii Europene de Investiții în cadrul programului *Cele mai periclitate 7 situri de patrimoniu din Europa (The Seven Most Endangered Heritage Sites in Europe)* derulat în parteneriat cu organizația Europa Nostra, care a inclus în 2014 și bisericile de lemn din România.

Ideea de a întocmi ghidul a pornit de la discuții cu preoți și primari ce au în administrare biserici vechi de lemn, așezate în cimitire și părăsite de enoriași. Folosirea și păstrarea lor în stare bună reprezintă datoria comunității de credincioși ce-și conservă astfel tradiția, istoria și identitatea propriei așezări.

Ghidul a fost gândit să fie accesibil pentru oricine și oferă îndrumări pentru acțiuni simple de întreținere, dar și pentru a înțelege procesul complex de reparație, dacă este cazul. El conține și liste de verificare pentru proprietarii bisericilor (parohii sau primării în anumite cazuri) cu scopul de a nota și urmări acțiunile curente de întreținere și observație a clădirii religioase.

Proiectul *60 de biserici de lemn* se desfășoară în sistem de tip SMURD, de intervenție punctuală, urgentă și cu caracter strict de conservare și protejare imediată. Acțiunile au loc cu multă muncă voluntară din partea preoților și a tinerilor, cu fonduri din donații particulare și cu implicarea localnicilor drept-credincioși. Toate aceste operații de salvare au și o componentă socială, care urmărește reintegrarea bisericii ca obiect valoros de patrimoniu în viața parohiei, prin redeschiderea, utilizarea și întreținerea constantă a clădirii.

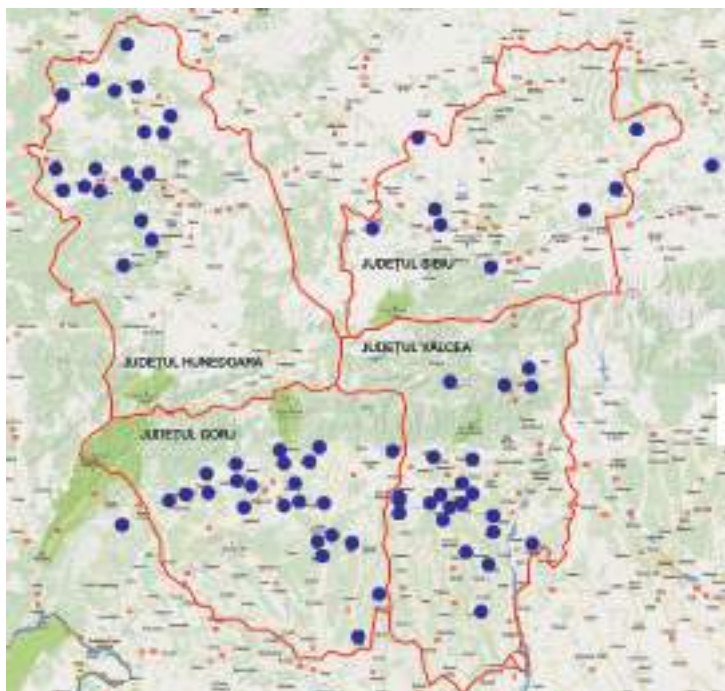
Organizația internațională World Monuments Fund a inclus ansamblul bisericilor de lemn din nordul Olteniei și sudul Transilvaniei în programul Watch 2014, ca recunoaștere a pericolului iminent ce amenință aceste clădiri de patrimoniu și ca recunoaștere a valorii culturale și economice pe care o au pentru dezvoltarea durabilă a comunităților.

Despre folosirea lemnului la biserica de sat

Lemnul era materialul de construcție preferat în satele românești de deal și munte atât pentru casele de locuit, cât și pentru locașurile de cult, fiind un material la îndemână, rezistent în timp.

Nordul Olteniei este zona cea mai sudică din Europa în care construcțiile de lemn sunt o tradiție, dintre care au supraviețuit câteva zeci de biserițe de lemn din secolele XVIII-XIX. Aceste biserici de dimensiuni reduse erau croite pe măsura nevoii micilor comunități rurale și așezate în majoritate în cimitire. Azi ele sunt foarte puțin folosite sau chiar abandonate, satele având biserici noi de zidărie, mai încăpătoare. Situații asemănătoare se regăsesc și de celalaltă parte a munților, în Țara Hațegului, pe Valea Mureșului și în depresiunea Sibiului (județele Hunedoara și Sibiu).

Programul 60 de biserici de lemn monitorizează bisericile din zona Olteniei de nord și din sudul Transilvaniei (județele Vâlcea, Gorj, Sibiu și Hunedoara).

Biserica de lemn din satul Căzănești, județul Hunedoara (foto 2013)

Bisericile de lemn sunt răspândite în toată țara, cele mai cunoscute fiind cele din Maramureș, incluse în Lista Patrimoniului Mondial a UNESCO. Arhitectura și decorația lor diferă de la regiune la regiune, dar problemele curente de întreținere sunt similare.

Peisajul în care sunt răspândite aceste clădiri remarcabile este unul deluros, întins la poalele munților, caracterizat de sate risipite cu gospodării mari, cu livezi, pășuni și puține zone arabile. Biserica este, de cele mai multe ori, situată pe o înălțime care domină așezarea, dar fiind nefolosită, vegetația a năpădit locul, acesta fiind în prezent ascuns.

Dup 1990 aspectul localităților s-a schimbat dramatic. Casele vechi tradiționale sunt dărâmate (iar cele din lemn sunt desfăcute și puse pe foc) și înlocuite cu case mai mari, zugrăvite în culori puternice și prea puțin integrate în peisaj. Gospodăria tradițională, cu hambar, animale și grădină de zarzavat, se transformă tot mai mult în curte cu beton, cu amenajări ca la oraș, cu materiale și plante străine locului.

Lemnul, folosit în mod tradițional la sat, nu mai este astăzi utilizat în construcții, fiind preferate materialele industriale (cărămidă, BCA, beton, tablă).

Biserica din satul Mlăcenii, județul Vâlcea
(foto 2014, înainte de restaurare)

Biserica din satul Văləri, județul Hunedoara
(sus – foto 2009, jos – foto 2015)

Biserica din satul Rovina, județul Hunedoara
(foto 2009)

Biserica din satul Ponoarele, județul Mehedinți
(foto 2014)

Biserica de lemn din satul Bunești,
județul Hunedoara (foto 2015)

Biserica de lemn din satul Gothatea,
județul Hunedoara (foto 2013)

Biserica de lemn din satul Almașu Mic,
județul Hunedoara (foto 2009)

Învelitoare de șită degradată

Biserica de lemn din satul Budurăști,
județul Vâlcea (foto 2014)

Biserica de lemn din satul Chimindia,
județul Hunedoara (foto 2013)

Biserici de lemn în diferite stadii de degradare

Ca urmare, nu numai că lemnul este abandonat ca material de construcție, dar se pierd și cunoștințe legate de tehnici de lucru și comportamentul lui în timp. Meșterii sunt tot mai puțini și nu mai au ucenici cărora să le transmită meșteșugul lucrului cu lemnul, așa cum l-au moștenit și ei de la predecesorii lor.

Cel mai uzual sistem de construcție pentru bisericile de lemn este cel cu bârne orizontale, așezate una peste alta, îmbinate la colț. Tipurile de îmbinare variază de la zonă la zonă, în funcție de meșter și de tradiția locală. În câteva cazuri se întâlnesc și structuri cu stâlpi și grinzi, între stâlpi fiind montate bârne late de lemn, similar tehnicilor de construcție folosite la casele tradiționale.

Naosul este cel mai adesea acoperit cu o boltă din lemn (din bârne late așezate pe arce din lemn), în câteva cazuri bolta fiind însă realizată din nuiiele tencuite. Lemnul este adesea prelucrat cu decorații sculptate, reprezentând simboluri tradiționale.

Stâlpi fixați cu cep într-o talpă orizontală și o grindă superioară.
Pereții sunt din dulapi de lemn fixați între stâlpi.

Umplutură de lut
pe șipci de lemn

Bârne orizontale de lemn îmbinate
la capete cu chertări de tip „coadă
de rândunică”

Biserica de cimitir din satul Copăceni, județul Vâlcea (foto 2014)

Componentele artistice ale bisericilor de lemn includ pictura murală, iconostasul, mobilierul (strane, tetrapozi etc.), obiecte folosite în timpul slujbei religioase, dar și alte elemente decorative din lemn care sunt parte din ansamblu.

Pictura murală a bisericilor de lemn este un element de decorație important pentru ritualul religios, dar și ca valoare documentară și artistică. Scenele pictate ilustrează istorii biblice, cu personaje și detalii (îmbrăcăminte, unelte) inspirate din viața obișnuită a comunităților din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Pictura se păstrează fragmentar în cele mai multe cazuri, fiind în stare proastă de conservare: murdărie, desprinderi, zgârieturi... Se estimează că fragmentele de pictură păstrate în aceste biserici, ce constituie un tezaur remarcabil, totalizează circa 3 000 mp.

Pictura murală se poate aplica folosind două tehnici: pictură în frescă, *al fresco*, care este realizată pe tencuiala proaspătă, și pictură *al secco*, ce se realizează direct pe lemn sau pe tencuiala uscată. În cazul frescei, liantul pigmentilor va fi întotdeauna carbonatul de calciu care rezultă din uscarea varului în momentul în care pigmentii au fost deja aplicați. În cazul picturii *al secco*, lianții pot fi diferiți: ulei de in (pictură murală în ulei), gălbenuș de ou (pictură în tempera). Un alt tip de pictură murală *al secco* întâlnită în cazul bisericilor de lemn este cea care are drept liant cleiul animal.

În cazul tehnicii *al secco*, rețetele pot varia foarte mult în funcție de zonă și de cunoștințele zugravului. Pentru a recunoaște tipul de pictură este necesară o analiză atentă și, în special în cazul picturii *al secco*, este nevoie de analize de laborator pentru a determina tipul de liant utilizat. Numai o identificare foarte exactă a tehnicii și a tipurilor de materiale folosite (compoziția mortarului sau a grundului pe care este așternută pictura, pigmentii, liantul) poate stabili tipul intervenției de conservare sau restaurare și întreținere a suprafețelor pictate.

Iconostasul și alte elemente policrome sunt de asemenea pictate în diferite tehnici. Intervențiile pe acest tip de componente nu se pot face decât în urma avizării unui proiect care conține o documentație completă de specialitate.

Frescă exterioară la biserica de lemn din satul Șirineasa, județul Vâlcea

Pictură *al secco* în biserica de lemn din satul Târnavița, județul Hunedoara

Lucrări de curățare și consolidare la pictura interioară a bisericii de lemn din satul Copăcenii, județul Vâlcea

Frescă interioară în biserica de lemn din satul Urși, județul Vâlcea

Frescă pe bolta bisericii de lemn din satul Urși, județul Vâlcea

Icoană în biserica de lemn din satul Boz, județul Hunedoara

Iconostas și pictură *al secco* în biserica de lemn din satul Ponoarele, județul Mehedinți

Detalii de decorație pictată

Frescă interioară în biserica de lemn din satul Copăceni, județul Vâlcea

Detaliu de frescă exterioară la biserica de lemn din satul Urși, județul Vâlcea

Sunt multe biserici de lemn care necesită diverse intervenții de întreținere, conservare și/sau restaurare. Cazurile grave sunt din ce în ce mai numeroase, iar amânarea acțiunilor de conservare nu face decât să agraveze situația. Lipsa de intervenție este cauzată cel mai adesea de abandonarea bisericii, fonduri inexistente, birocrație, depopularea localității, dezinteres, neștiință etc.

În general, comunitățile mici de credincioși au fonduri insuficiente. Lipsa banilor este o problemă atunci când este nevoie de salvarea unei biserici monument deoarece comunitatea nu-și permite angajarea de specialiști. În plus, lipsa de intervenție sau reparațiile făcute nepotrivit cauzează degradări foarte rapide. Prin prevenirea deteriorărilor se economisește mult, iar prin amânare există riscul să crească foarte mult costurile sau să se piardă definitiv o parte importantă din patrimoniul național. Chiar dacă, aparent, o distrugere punctuală este o pierdere mică, în ansamblu este vorba despre o pondere importantă a pierderilor pentru identitatea comunității și cultura europeană.

Biserică și cimitir în satul Mlăceni, județul Vâlcea

2. Tradiție. Biserici. Monumente istorice

Bisericuțele de lemn din sate sunt reprezentative pentru tradiția culturală și spirituală a poporului nostru. Prin intermediul lor, ni se transmite un ansamblu de cutume, obiceiuri, credințe, cunoștințe, practici ce aparțin patrimoniului material și imaterial. Tradiția înseamnă prețuire și respect față de tot ce ni s-a transmis ca fiind bun și valoros. Tradiția preluată înțelept este cea mai însemnată sursă a cunoașterii noastre. Majoritatea bisericilor din lemn sunt clasate ca monumente istorice de patrimoniu național. Conform legislației românești, clădirile valoroase ca istorie, arhitectură, memorie a locului sunt protejate și conservate pentru a fi transmise către generațiile viitoare. Includerea lor în lista patrimoniului este o recunoaștere a valorii și implică din partea comunității datoria de a le păstra și întreține.

Construcțiile incluse în lista patrimoniului se împart în: categoria A, a clădirilor de importanță națională, și categoria B, a celor de importanță locală. Acțiunile de întreținere, protejare și conservare sunt similare pentru ambele categorii și nu sunt influențate de această diferențiere. Lucrările de întreținere corect executate nu necesită aprobări sau avize din partea autorităților. Lucrările de reparații, conservare, restaurare însă presupun realizarea unei documentații tehnice și obținerea unei autorizații de construire.¹

1 Conform Legii 50/1991, actualizată în 2014, privind autorizarea executării lucrărilor de construcții.

Biserica de lemn din satul Vălari, județul Hunedoara

Intervenții de întreținere: vegetația dinprejur este periodic curățată, iarba cosită, iar zonele degradate sunt protejate temporar în vederea reparațiilor.

Biserica de lemn din satul Dumbrăvița, județul Hunedoara

Biserica de lemn din satul Căzănești, județul Hunedoara

*Ce se înțelege prin lucrări de întreținere?*²

Întreținerea presupune activități permanente de îngrijire a clădirii și a spațiului învecinat, precum curățenie, aerisire, verificarea elementelor de construcție (acoperiș, tâlpi etc.), înprospătarea văruielii sau a zugrăvelii (după caz), îndepărtarea vegetației crescute excesiv și a frunzelor uscate.

Lucrările de întreținere sunt absolut necesare pentru a preîntâmpina și a recurge cât mai rar la lucrări costisitoare și îndelungi de conservare și restaurare. Ele se pot efectua fără specialiști.

2 Conform Burra Charter 2013 / ICOMOS (Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor), art. 1.5: „Întreținerea înseamnă îngrijirea continuă care să protejeze clădirea și împrejurimile.” Vezi <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

Lucrări de conservare: structură de protecție și sprijiniri
la biserica de lemn din satul Urși, județul Vâlcea

*Ce se înțelege prin lucrări de conservare?*²³

Lucrările de conservare presupun refacerea calităților unei părți de construcție ce face parte sau nu din structura de rezistență pentru a-i asigura și păstra integritatea. Lucrările se efectuează cu aceleași materiale și tehnici cu care au fost realizate părțile afectate sau cu altele compatibile și care nu afectează ireversibil structura sau aspectul elementului care se conservă. De exemplu, conservarea picturilor, a tencuielilor, a bărnurilor din lemn prin diverse tratamente etc. Lucrările de conservare se pot realiza doar cu specialiști.

*Ce se înțelege prin lucrări de restaurare?*²⁴

Restaurarea este o operație complexă care implică readucerea unor părți sau a întregului la starea inițială pe care documentația istorică o indică ca fiind cea mai valoroasă. Lucrările necesită studii și analize complexe, iar execuția presupune folosirea materialelor și a tehnicilor care au fost folosite original. Lucrările de restaurare se pot realiza doar cu specialiști.

3 Conform Burra Charter 2013 / ICOMOS, art. 1.4: „Conservarea reprezintă toate procesele necesare pentru a avea grijă de un loc, astfel încât să-i fie păstrată semnificația culturală.” Vezi <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

4 Conform Burra Charter 2013 / ICOMOS, art. 1.7: „Restaurarea înseamnă readucerea sitului la o stare anterioară cunoscută, prin înlăturarea adăugirilor sau prin reasamblarea elementelor existente fără introducerea de material nou.” Vezi <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

Biserica de lemn din satul Tisa, județul Hunedoara (foto 2013)

Biserica de lemn din satul Copăcenii, județul Vâlcea (foto 2015)

Lucrări de restaurare

Biserica de lemn din satul Grânari, județul Brașov (foto 2014)

Ce se înțelege prin lucrări de reparații?⁵

Lucrările de reparații sunt acele lucrări care înlocuiesc părți sau integral piese deteriorate, spre exemplu reparația învelitorii din șită, a ușilor, a ferestrelor etc. Lucrările trebuie să fie efectuate cu aceleași materiale și tehnici cu care au fost realizate părțile afectate. Reparațiile presupun fie lucrări de restaurare, fie lucrări de reconstrucție (în cazul elementelor complet dispărute sau grav deteriorate). Lucrările se pot face doar cu specialiști.

⁵ Conform normelor de aplicare a Legii 50/1991.

Lucrări de reparație la
învelitoarea de șită a bisericii de
lemn din satul Tărnăvița, județul
Hunedoara (foto 2012)

Ce este documentația tehnică pentru obținerea autorizației de construire?

„Activitățile și măsurile de protejare a monumentelor istorice se realizează în interes public.” (Legea 422/2001). Protejarea monumentelor istorice înseamnă întreținerea lor corectă și realizarea de lucrări de conservare sau reparație în funcție de caz. Pentru lucrările ce necesită autorizație de construire se elaborează o documentație tehnică specifică care justifică intervenția și precizează exact modalitatea de intervenție. Atât documentația care se realizează, cât și autorizația nu sunt simple formalități ce par menite să împiedice lucrările, ci sunt instrumente necesare pentru a alege

intervenția potrivită asupra clădirii, dar și pentru a păstra informații importante despre istoria clădirii. Documentația tehnică și avizele oficiale ale autorităților sunt acte care obligă atât proprietarii și echipa de specialiști care întocmește proiectul, cât și autoritățile la o atitudine conștientă și responsabilă.

Ei au îndatorirea de a conserva valoarea culturală și substanța istorică a monumentului istoric și de a realiza intervenții reversibile, folosind sisteme compatibile, care să nu afecteze clădirea. Dosarul pentru autorizația de construire este o sursă istorică, ce va transmite generațiilor viitoare informații importante despre alcătuirea clădirii, reparațiile și intervențiile realizate, precum și despre modul în care persoanele implicate în proiect și autorizare și-au exercitat profesiunea. Ca urmare, dosarul de autorizare este o moștenire, dată mai departe, despre casă și fișa ei de „sănătate”, este memorie consemnată.

Cum se obține autorizația de construire?

Elaborarea documentației tehnice pentru autorizare și pentru execuție se realizează de către arhitecți și ingineri pregătiți în domeniu. Ei au datoria de a asista și execuția pe toată durata ei, fiind răspunzători de respectarea prevederilor din proiect și autorizație. Atât întocmirea studiilor și a proiectului, cât și asistența tehnică pe durata execuției sunt servicii pe care proprietarul trebuie să le onoreze corespunzător.

Proprietarul bisericii monument istoric stabilește împreună cu arhitectul tema de proiectare (nevoile pe care proprietarul le-a identificat pentru funcționarea corectă a clădirii). Pe baza acestei teme se solicită un certificat de urbanism de la Primăria comunei în care este amplasată clădirea.

Pentru realizarea proiectului sunt necesare câteva studii preliminare: releveul clădirii, expertiza structurală, analiza biologică a elementelor de lemn, ridicarea topografică, studiul geotehnic, studiul istoric, studiul biochimic în cazul decorației pictate.

În funcție de caz, se pot solicita studii suplimentare, precum sondaje la fundații, teste de rezistență a elementelor structurale, analize de identificare a materialelor (lemn, mortar etc.), investigații arheologice. Arhitectul, împreună cu echipa de specialiști (ingineri, restauratori, biologi ș.a.), întocmește documentația pentru autorizare pe baza concluziilor studiilor preliminare și o supune avizului Direcției Județene pentru Cultură.

Documentația tehnică, însoțită de avizele menționate în certificatul de urbanism și dovada proprietății asupra monumentului istoric, se depun la Primăria comunei pentru eliberarea autorizației de construire.

Proiectul se detaliază și se completează cu toate informațiile necesare meșterilor / constructorului pentru execuție. Este răspunderea arhitectului să verifice respectarea proiectului și a autorizației de construire.

3. Probleme curente legate de întreținere și reparații

Deteriorarea bisericilor de lemn și a decorațiilor pictate se pot produce din cauza umidității, focului, atacului biologic, abandonului sau vandalizării. O întreținere de calitate previne cauzele degradării și menține clădirea în stare bună pentru a putea fi folosită în condiții corespunzătoare. Apa și focul sunt cei mai mari dușmani ai lemnului.

Bisericile de lemn trebuie protejate în primul rând de apă. Lemnul menținut umed o perioadă înlungată poate fi ușor atacat de ciuperci (putregai) și de insecte, slăbindu-i rezistența. La exterior, umezeala poate apărea pe laturile umbrite și acoperite de prea multă vegetație, unde soarele sau vântul nu pot să usuce; la nivelul soclului și al tălpilor, umezeala este cauzată de stagnarea zăpezii sau băltirea apei de ploaie; la nivelul acoperișului, umezeala se manifestă când apar deteriorări ale învelitorii. La interior, lemnul din pardoseală este expus umezelii mai ales, dar și cel de la pereți sau boltă prin infiltrarea apei din surse exterioare.

Probleme climatice

Lemnul este un material care reacționează la variațiile de temperatură și umiditate. Climatul specific României este cel cu diferențe mari de temperatură între iarnă și vară, dar și între zi și noapte. Iarna, în general, extremele ating valori de -10°C până la

Degradare gravă a peretelui din bărne, cauzată de apa de ploaie infiltrată prin acoperișul deteriorat.

Aleea dimprejur este permeabilă (pământ), cu pantă spre exterior pentru a îndepărta apa de ploaie.

Împrejurul bisericii a fost turnat un strat de ciment care reține umiditatea, provocând prutrezirea tălpii de lemn.

-15°C, iar vara de 30°C până la 34°C. Variația zilnică atât vara, cât și iarna este de circa 20°C: vara, temperaturile medii zilnice variază între 10° și 30°C, iar iarna între -10° și 10°C.

Umiditatea atmosferică relativă suferă modificări de 60-70% vara și de 70-80% iarna. În perioadele cu umiditate mare, temperaturile sunt suficient de scăzute pentru a împiedica dezvoltarea organismelor biologice (ciuperci și insecte). În interior însă temperaturile sunt mai mari decât cele exterioare astfel încât, dacă umiditatea este ridicată o perioadă mai lungă, apare riscul de a se dezvolta ciuperci pe elementele de lemn. Primele semne pot fi pe suprafața lemnului, și anume mucegaiul.

Condițiile de climă pot varia destul de mult între diferite sate sau zone. Satele așezate pe văi, înconjurate de păduri – specific ținutului Pădurenilor, județul Hunedoara – au umiditate atmosferică mai mare și temperaturi mai scăzute, ceea ce creează condiții pentru degradarea mai rapidă a lemnului. În aceste zone șita de învelitoare trebuie schimbată mai des, adică o dată la 25-30 ani.

Satele așezate pe dealuri, în zone mai deschise, înconjurate de pășuni și livezi, au umiditate atmosferică mai scăzută și vânturi mai puternice, cum este cazul satelor din nordul Olteniei. Vânturile ajută la uscarea mai bună a porțiunilor umede de lemn. Variațiile de temperatură între zi și noapte sau între iarnă și vară sunt însă mai mari. Se recomandă instalarea unui dispozitiv de monitorizare a microclimatului specific locului – temperatura și umiditatea din interior și exterior – pentru a putea observa momentele în care umiditatea este persistentă. În acest caz se recomandă ventilarea spațiilor.

Sistematizare verticală și vegetație înconjurătoare

E bine ca vegetația de pe conturul exterior al bisericii de lemn să fie curățată periodic: frunze uscate, tufe sau crengi care cresc prea aproape de zidul bisericii. Aleea dimprejur trebuie să aibă o pantă ușoară spre exterior pentru a îndepărta apa de ploaie de soclu. Este indicat ca soclul să fie realizat din pietriș sau dale de piatră, așezate pe suport permeabil. Nu se recomandă alei impermeabile din beton sau asfalt.

Pentru scurgerea bună a apelor se recomandă realizarea unui dren de suprafață pe conturul bisericii, pe linia streșinii: se sapă un șanț lat de 30 cm și adânc tot de circa 30 cm, care se umple cu pietriș. Nivelul pietrișului trebuie să fie mai jos decât nivelul terenului de lângă soclul bisericii, astfel încât apa să se poată scurge către dren.

Prin pietriș, apa de pe aleea dimprejur se va infiltra mai repede în teren. Cu timpul, suprafața drenului se va înierba.

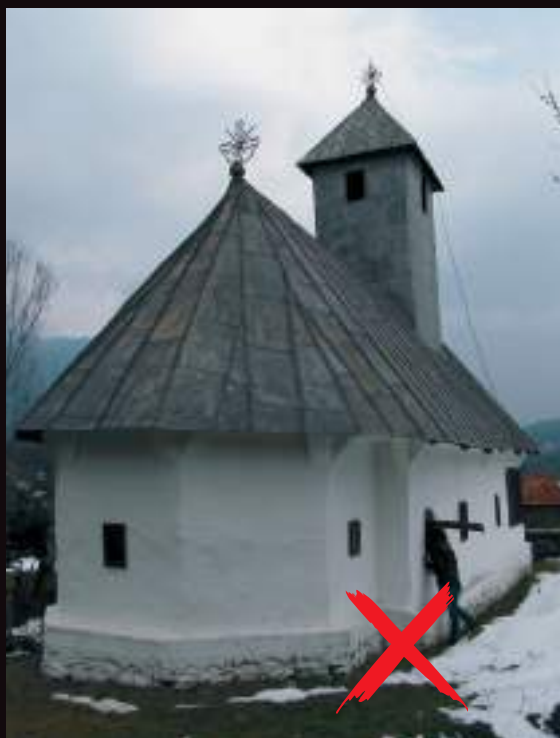
Dacă biserica este tencuită pe exterior, tencuiala se degradează cel mai repede în zona soclului. Tencuielile exterioare sunt realizate din pământ sau var. Zonele deteriorate se curăță îndepărtând părțile care cad și se repară completând cu tencuială din același material. **Atenție: nu se folosește ciment, nici amestec de var cu ciment!**

Tălpi și soclu

În multe cazuri, bisericile de lemn sunt așezate direct pe pământ, fără fundație. În cazul lucrărilor de întreținere, se acordă atenție deosebită aleii perimetrale pentru corectarea scurgerii apelor și păstrarea permeabilității solului. Dacă tălpile nu sunt deteriorate, iar biserica nu prezintă deformări (înclinare sau deplasare a elementelor de lemn), atunci stabilitatea clădirii este bună și nu sunt necesare intervenții pentru realizarea de fundații. Se recomandă observarea periodică a tălpilor de lemn și întreținerea aleilor dimprejurul bisericii pentru a identifica la timp apariția posibilelor degradări. Lucrările executate în preajma bisericii (de exemplu, morminte noi betonate, alei sau drumuri betonate) pot schimba comportamentul terenului și determina creșterea umidității în zona bisericii.

Socul a fost îmbrăcat în beton pe tot conturul bisericii și va deteriora lemnul.

Peste soclul de piatră a fost realizată o centură de beton care îmbracă talpa de lemn. Această intervenție nu este potrivită deoarece va degrada lemnul prin putrezire, slăbind în realitate structura.

Acoperiș

Cele mai multe dintre bisericile de lemn sunt acoperite cu șită sau șindrilă de lemn. În județul Sibiu și uneori în Hunedoara, se întâlnesc și biserici acoperite cu țiglă ceramică. În perioada recentă, unele dintre biserici au fost acoperite cu tablă plană sau, și mai recent, cu țiglă din tablă. Învelitorile din tablă nu sunt specifice zonei și modifică puternic aspectul bisericii.

Întreținerea învelitorilor din șită sau șindrilă de lemn presupune curățarea periodică a frunzelor uscate și îndepărtarea crengilor care umbresc excesiv sau lovesc acoperișul. Învelitorile din lemn se înlocuiesc la un interval de 30-50 ani. Este important ca la înlocuire să se păstreze cât mai mult posibil forma șitei și modul de fixare (în 3 sau 5 straturi, pe lați din lemn, cu muchii rotunjite etc.)

Detalii de învelitoare nouă de șiță

Detalii de șiță degradată în timp

Tratament pentru șiță

Șița (șindrila sau dranița) se poate trata cu substanțe biocide, care protejează contra insectelor și împiedică înmulțirea microorganismelor. Învelitorile sunt însă expuse ploii, astfel încât tratamentele de suprafață nu sunt durabile și nu se recomandă. Șița executată corect – prin despicare, cu o grosime de minimum 5 mm – poate rezista circa 30 ani. În mod curent, se folosește lemn de rășinoase pentru obținerea șitei, dar se poate executa și din alte esențe care sunt mai rezistente (de exemplu, stejar).

Nu se recomandă aplicarea de bitum sau vopseluri pe bază de bitum pe învelitorile de șiță. Aceste materiale cresc riscul de incendiu, sunt toxice și poluante și nu ajută la protejarea învelitorii în mod real și eficient.

Învelitoare de țiglă ceramică, realizată manual, specifică pentru județul Sibiu

Învelitori din țiglă

În cazul bisericilor acoperite cu țiglă ceramică, reparațiile constau în înlocuirea țiglelor stricate (sparte, măcinate, lipsă) cu altele similare. Întâlnim o varietate mare de tipuri de țiglă, în special în zona Sibiului, țiglele vechi fiind în mare parte realizate manual. Nu se recomandă înlocuirea lor cu țigle industriale. Lucrările de întreținere presupun și verificarea șipșilor suport pentru țigle, schimbarea celor deteriorate, dublarea sau întărirea locurilor slăbite sau completarea celor lipsă.

Se pot identifica trei tipuri de intervenții: înlocuirea unor țigle izolate; rearanjarea învelitorii; decopertarea și înlocuirea completă a învelitorii. Țiglele vechi se verifică, se curăță de praf, mușchi și licheni cu o perie sau un șpaclu. Nu se recomandă folosirea de substanțe chimice. Pe perioada desfacerii, țiglele se depozitează într-un loc uscat, protejat, pe dulapi de lemn sau paleți, câte două, așezate una peste fața celeilalte pentru a proteja ciocurile de fixare. Apariția lichenilor pe suprafața țiglelor nu este dăunătoare.

Învelitoare din tablă plană, așezată adesea peste învelitoarea din șită degradată

Învelitori din tablă

Învelitorile din tablă plană s-au răspândit în special ca alternativă la învelitorile din șită, în multe cazuri fiind așezate direct peste șita degradată. Tabla plană fălțuită este un material care se mulează pe formele curbe ale acoperișurilor și păstrează volumul specific, dar schimbă valoarea estetică a bisericilor de lemn.

În cazul învelitorilor din tablă plană deja existente, întreținerea constă în verificarea fălțurilor (îmbinările dintre foile de tablă) și a suprafeței pentru a observa dacă apar pete de rugină. În cazul apariției petelor de rugină, tabla trebuie curățată și, eventual, vopsită. Dacă starea tablei este prea proastă și este necesară înlocuirea ei, se recomandă revenirea la învelitoarea din șită.

Țigla de tablă, de tip Lindab, nu este potrivită pentru bisericuțele de lemn, fiind chiar interzisă folosirea ei în cazul monumentelor istorice deoarece alterează valoarea estetică și simbolică a clădirii religioase.

Exemplu de racord electric exterior, neprotejat antifoc.

Exemplu comun de racord electric prin acoperiș, locul unde șita se deteriorează cel mai repede.

Instalații electrice

O mare parte dintre bisericile de lemn din cimitire nu au racord electric. Se recomandă branșarea lor la rețeaua electrică a comunei pentru a putea fi utilizate.

Realizarea instalației electrice trebuie făcută conform unui proiect, cu materiale adaptate și cu mare grijă față de elementele de decorație (pictură sau elemente sculptate). Se vor folosi tuburi ignifuge, iar tabloul electric trebuie amplasat astfel încât să nu se deterioreze decorația și să nu fie la îndemâna oricui (este preferabil să fie amplasat în altar).

Este bine ca branșamentul electric să fie îngropat în pământ, astfel încât cablul de intrare să vină prin pardoseală. În mod curent se realizează aerian, prin acoperiș, printr-un punct care este dificil de etanșat, creând în timp deteriorări grave.

În cazul în care se execută o instalație electrică nouă sau se reabilitează instalația existentă, este indicat să se evite orice fel de traseu pe pereții de lemn, inclusiv montarea aparatelor electrice (doze, prize, întrerupătoare). Traseele se pot realiza pe sub pardoseală și pe deasupra bolții, iar prizele și întrerupătoarele se pot monta pe suporti noi detașati de perete. Pentru siguranța în exploatare se recomandă ca întrerupătoarele și tablourile electrice să fie instalate în altar, unde au acces doar preotul paroh și personalul de administrare.

În cazul bisericilor care au racord electric, adeseori sistemul electric nu corespunde în totalitate normelor de siguranță în exploatare. Se întâlnesc următoarele situații necorespunzătoare: panouri de siguranțe în cutii de lemn, fire de electricitate fără izolație specifică construcțiilor de lemn, sisteme învechite de electricitate, fixarea surselor de

Exemplu de paratrăsnet montat pe învelitoarea în curs de înlocuire. Punctele de fixare sunt locuri unde șita se deteriorează mai rapid.

Paratrăsnet montat pe învelitoarea de șită; este sistemul cel mai des întâlnit. Punctele de fixare trebuie să fie izolate, astfel încât la supraîncălzire să nu provoace arderea lemnului. Punctele de prindere pe șita sunt însă puncte vulnerabile unde șita se deteriorează mai repede.

iluminat pe bârne sau pe pictură, rețea de cabluri fixată inestetic care deteriorează autenticitatea spațiului, lumină prea puternică pentru decorația pictată etc.

Există numeroase soluții pentru iluminatul în bisericile de lemn ce respectă atât normele de securitate a clădirii (protecție contra supraîncălzirii, focului, șocurilor electrice, scurtcircuitelor), cât și cele necesare ritualului bisericesc (candele, candelabre). Este obligatoriu ca ele să fie realizate împreună cu un arhitect și un specialist.

Sursele de iluminat alese trebuie să fie cel mai puțin dăunătoare lemnului și picturii interioare, respectând următoarele condiții – să degaje o căldură minimă, sub nivelul de inflamabilitate a lemnului (120°C), să fie montate la o distanță care nu dăunează stratului pictural și materialului lemnos, să evite orientarea directă înspre pictură, iar intensitatea luminii să nu depășească 150 de lux, să aibă consum redus etc.

Majoritatea bisericilor de lemn nu au protecție contra trăsnetelor. În mod obișnuit sunt înconjurate de vegetație înaltă care poate fi prima lovită de descărcările electrice în caz de furtună. Montarea de paratrăsnet pe învelitori de șită necesită atenție specială. Vârful de captare și platbanda de descărcare nu trebuie să vină în contact direct cu lemnul, ci trebuie izolate astfel încât să prevină arderea. Însă, montarea pe șită creează puncte slabe unde, în timp, vor apărea deteriorări și infiltrații de apă. Nu în ultimul rând, aspectul bisericii autentice este afectat de elementele metalice ale paratrăsnetului (captatorul poate domina crucea de lemn de la capătul coamei). O soluție recomandată este montarea paratrăsnetului pe clopotnița învecinată (în cazul în care există, iar distanța permite paratrăsnetului să acopere și biserica) sau pe un stâlp separat din apropiere.

Exemple de sisteme de încălzire improvizate. Coșul sobei străpunge peretele și poate cauza un incendiu, nefiind protejat la supraîncălzire. De asemenea, prin amplasare a fost degradată și decorația pictată.

Instalații de încălzire

Vechile biserici de lemn nu au instalații de încălzire. În trecut, dimensiunile reduse și pereții de lemn permiteau utilizarea pe perioadele reci, aerul încălzindu-se de la mulțimea credincioșilor care participau la slujbe. În prezent, este necesară încălzirea bisericilor pentru a putea fi utilizate confortabil. Nu se recomandă instalarea unui sistem fix de încălzire (radiatoare sau sobe), ci folosirea de radiatoare portabile electrice.

Orice sursă de foc deschisă (sobe, lumânări) trebuie complet evitată, chiar interzisă. Sistemele centralizate cu centrală și radiatoare nu se potrivesc estetic în spațiul bisericilor mici și presupun o folosire intensă și întreținere. În caz de neutilizare pe timp de iarnă, apa din radiatoare poate îngheța și sparge corpurile de încălzire, cauzând degradări ale lemnului.

În mod tradițional, etanșarea și izolarea termică a bisericilor de lemn se realizau prin: umplerea spațiilor dintre bârne și grinzi cu călți sau amestec de călți și var; aplicarea unei pânze de in sau cânepă, cu unul sau mai multe straturi de var/ cretă/ ipsos peste pânză (se picta pe această pânză, rezultând un plan iconografic); prin placarea cu șipci/ scânduri de lemn a pereților, bolților, aradelor etc. Aceste metode pot fi refolosite la bisericile care au avut o asemenea izolație.

Pictură *al secco* care se desprinde de pe suport din cauza umidității persistente.

Lumânărar așezat sub icoană și în vecinătatea imediată a peretelui de lemn. Pictura de pe icoană este înnegrită de fum și deteriorată de căldură. Amplasarea lumânărilor poate, de asemenea, provoca un incendiu.

Pictură *al secco* curățată prin frecare ce a îndepărtat aproape în totalitate imaginea desenată.

Decorație pictată

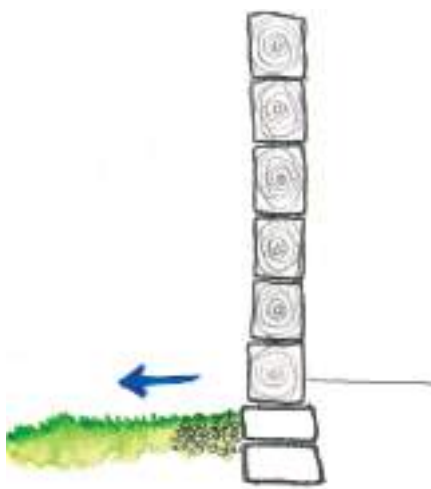
Principalele probleme apar din cauza umidității. Apa favorizează apariția microorganismelor care atacă compușii organici ai picturii: lemn, pânză, lianți organici... Microorganismele au o dezvoltare foarte rapidă și acționează atât la suprafața picturii, cât și în straturile suport (pânză, lemn, hârtie).

Lumânările care se aprind în biserică produc degradări puternice: dacă sunt amplasate prea aproape de icoane sau de pictura murală pot produce arsuri; chiar și de la o oarecare distanță, căldura degajată de flacără produce tranformări în straturile suport ale picturii; fumul degajat în momentul stingerii se depune pe întreaga pictură și o afectează atât estetic, cât și chimic.

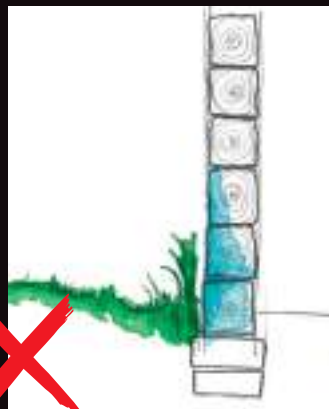
4. Despre greșeli frecvente la întreținere și reparații

Amenajări exterioare

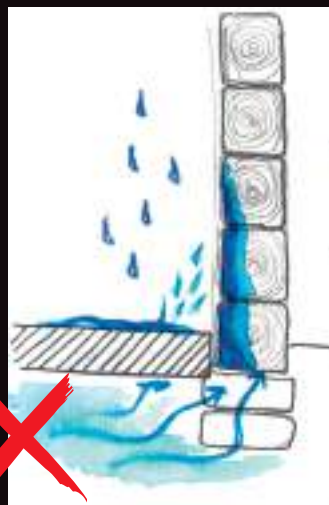
Realizarea sau reparația aleii dimprejurul bisericii cu ciment – prin betonarea integrală sau închiderea rostului dintre pietre cu ciment – împiedică evaporarea apei din sol, iar umiditatea se ridică prin zid și afectează în timp structura de lemn a bisericii.

Schemă corectă pentru amenajarea terenului dimprejurul bisericii.

Vegetația abundentă și panta greșită provoacă umiditate prelungită în perete care conduce la putrezirea lemnului.

Amenajarea unei alei impermeabile (beton, piatră așezată pe strat de ciment sau alte sisteme similare) reține umiditatea în sol în preajma peretelui. În felul acesta, peretele se va deteriora în timp din cauza umidității care se acumulează și stagnează în lemn.

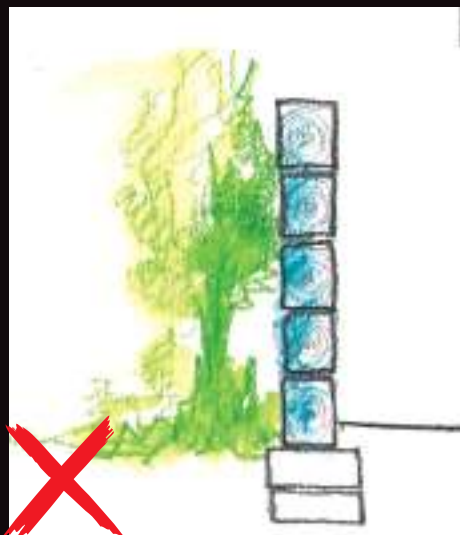

Vegetația crește și acoperă bisericile neutilizate și neîntreținute.

Vegetația sălbătică și creșterea necontrolată (ca urmare a lipsei de întreținere) în jurul bisericilor de lemn creează un microclimat ce permite dezvoltarea de ciuperci și insecte în structura de lemn (umiditate crescută). Vegetația trebuie curățată permanent, iar crengile care lovesc învelitoarea vor fi îndepărtate. Vegetația din jurul soclului trebuie menținută cu înălțime scurtă.

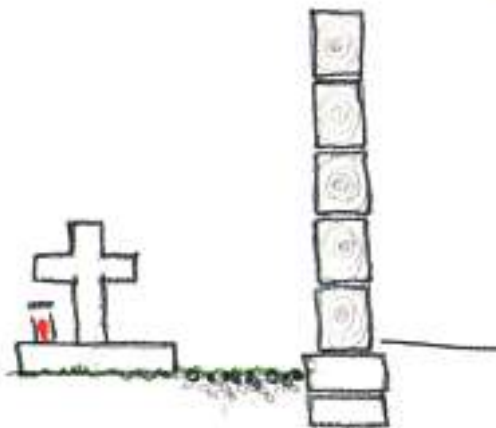
Schemă pentru amenajarea exterioară a vegetației împrejurul bisericii. Se recomandă ca vegetația înaltă (copaci, arbuști) să fie amplasată la distanță de zidul bisericii, iar alea dimprejur să aibă un strat drenant cu pantă către exterior.

Vegetația mare și prea apropiată reține umiditatea în clădire, rădăcinile crescute sub fundații provoacă deplasări ale clădirii și crăpături, iar plantele cățărătoare deteriorează pictura.

Amplasarea de morminte foarte apropiate de peretele bisericii de lemn împiedică scurgerea corectă a apei de ploaie din zona soclului și pune în pericol structura de lemn atunci când se aprind lumânări pe mormânt.

Amplasarea corectă a mormintelor se face la distanță de peretele bisericii. Se păstrează împrejur un loc de trecere, se pot aprinde lumânări pe mormânt fără a pune în pericol structura de lemn și se permite drenarea apei de ploaie dimprejurul bisericii.

Exemplu de înlocuire a tălpilor de lemn deteriorate cu bârne noi, pe fundație din piatră.
Sus: detaliu, jos: imagine de ansamblu

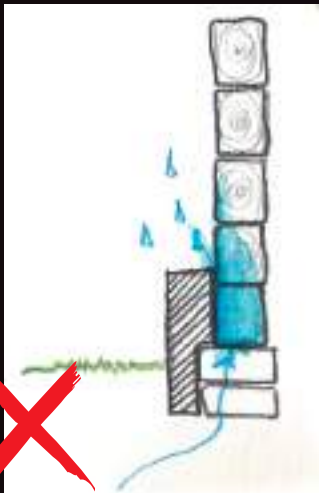

Așa arată lemnul care a fost îmbrăcat pe exterior cu ciment.

Reparații la soclu și structură

Reparația soclului cu ciment este o altă greșală frecventă. Aplicarea cimentului pe soclul din piatră sau direct pe tălpile de lemn păstrează umiditatea în perete și creează un mediu favorabil dezvoltării putregaiului.

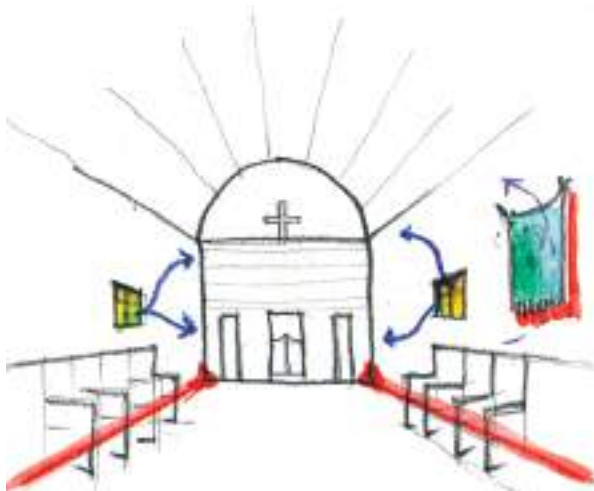
Tencuirea cu ciment pe exterior a pereților de lemn este o practică greșită, foarte răspândită, motivată de ideea de a conferi rezistență sporită structurii. Cimentul nu consolidează lemnul, dimpotrivă, îl slăbește, crescând umiditatea interioară. În timp, tencuiala devine neaderentă, crapă și se desprinde, iar lemnul putrezește.

Îmbrăcarea pe exterior a lemnului cu un soclu de beton nu protejează biserica, ci îi slăbește rezistența, deoarece umiditatea stagnează în bârnele de lemn ce putrezesc mult mai repede.

Umplerea cu spumă poliuretanică a rosturilor dintre bârnele de lemn pentru etanșare este o practică recentă, apărută odată cu apariția materialelor sintetice pe piața de construcții. În mod tradițional, între bârne se foloseau câlți cu lut sau var pentru etanșare. Spuma poliuretanică menține umiditatea și este un mediu propice pentru dezvoltarea insectelor și a ciupercilor, care atacă lemnul. În plus, deteriorează valoarea estetică a bisericii tradiționale.

Acoperirea pereților la interior cu materiale textile care păstrează umiditatea și împiedică ventilarea contribuie la creșterea umidității lemnului și dezvoltă mucegaiuri. Este necesară scuturarea și ventilarea periodică a țesăturilor, carpetelor și materialelor textile din interiorul bisericii.

Interiorul bisericii trebuie bine aerisit și ventilat. În spatele elementelor agățate pe perete sau la îmbinarea între perete și pardoseală pot apărea pete de mucegai sau umiditate, fiind zone mai puțin aerisite. Acestea trebuie verificate periodic și curățate.

Exemplu de înlocuire
nepotrivită a șitei cu
membrane bituminoase.

Reparații la învelitoare

Înlocuirea șitei cu materiale moderne (precum țigla de tablă sau șindrila bituminoasă) se practică frecvent deoarece șita este greu de procurat și există puțini meșteri pricepuți să o monteze.

Materialele moderne schimbă complet aspectul și pot fi incompatibile cu corpul bisericii autentice. De exemplu, țigla de tablă nu poate prelua forma curbă cu aceeași suplețe ca șita, ceea ce schimbă complet volumul.

Montarea de jgheaburi și burlane la streșină este o practică recentă, justificată de dorința de a proteja cât mai bine biserica din lemn de umiditate. Însă jgheaburile și burlanele alterează imaginea bisericii. Majoritatea bisericilor au streșini foarte largi, care au rolul de a proteja zidurile de ploaie, fapt pentru care nu este necesară scurgerea controlată a apei de ploaie.

Exemplu de colectare a apei cu jgheaburi și burlane. Acestea trebuie periodic verificate, curățate și chiar reparate. În caz contrar, provoacă degradări mult mai mari și mai rapide decât curgerea liberă a apei de ploaie. Pe timp de iarnă, se fac turturi care pot provoca accidente, dacă nu sunt îndepărtați.

Aplicarea de lacuri sau vopseli bituminoase pe șită pentru protecție nu ajută în timp la conservare și schimbă puternic aspectul bisericii. Expuse la soare și intemperii, dispar în timp. Materialele pe bază de bitum cresc riscul de incendiu.

Protejarea cu folii de plastic a zonelor degradate nu trebuie să depășească câteva luni. Foliile de plastic se macină în câțiva ani și mențin umiditatea în lemn. În cazuri grave trebuie acoperite punctele prin care se infiltrează apa, iar reparația învelitorii trebuie făcută în cel mai scurt timp posibil.

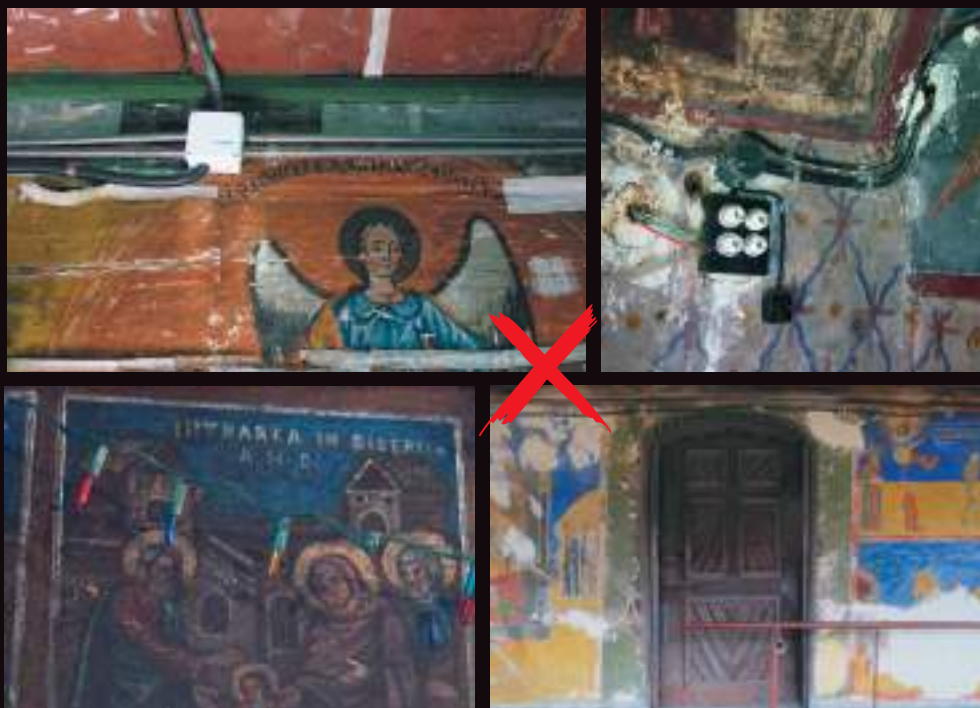
Înlocuirea țiglei ceramice tradiționale cu țiglă industrială sau cu țiglă din tablă este tot mai frecventă în zona Sibiului și degradează aspectul bisericii. Adesea, țigla tradițională este doar în parte stricată și se pot înlocui doar piesele deteriorate, păstrând cât mai mult din materialul original.

Instalații

Racordul electric aerian prin acoperiș reprezintă cel mai frecvent mod de a realiza brânșamentul, dar punctul de trecere prin învelitoare este un punct slab unde apar cel mai adesea probleme de infiltrații.

Exemple de instalații electrice improvizate care pot cauza daune și care afectează imaginea bisericii.

Exemple de instalații electrice improvizate așezate pe decorația pictată.

Echipamentele electrice amplasate peste elementele de decorație deteriorează pictura și diminuează valoarea estetică a bisericii. Cablurile și dozele electrice amplasate la vedere, realizate din materiale neprotejate ignifug, sunt un pericol pentru siguranța utilizării bisericii.

Sobele improvizate cu coșul scos prin perete, fără protecție antiincendiu, afectează structura, fiind un risc de incendiu și de infiltrații de apă.

Coș impropriu de sobă care străpunge peretele.

Decorație pictată

Curățarea picturii de depuneri de praf, fum, pânze de păianjeni etc. prin metode prea agresive, precum „spălărea”, „frecarea”, „perierea”, duce la pierderi ireversibile. Fiecare biserică are propria tehnică de realizare a picturii murale și a obiectelor mobile (icoane, tetrapod etc). De aceea, fenomenele de degradare care se produc sunt specifice. Îndepărtarea depunerilor aderente și neaderente trebuie să se realizeze în urma unui examinări de specialitate, însoțite de analize de laborator. **Nu se admite folosirea unei „rețete de curățare” care a funcționat la o altă biserică!** Majoritatea picturilor prezintă exfolieri sau pulverulențe ale peliculei de culoare. Acest lucru se produce din cauza microclimatului impropriu (umiditate și temperatură) care a acționat și deteriorat liantul picturii. Prin acțiunea mecanică de îndepărtare a depunerilor, fără o fixare realizată în prealabil, se pierde stratul de culoare atât la pictura murală, cât și la cea de pe iconostas, mobilier sau icoane. Curățarea nu trebuie făcută sub nici o formă cu substanțe recomandate de comercianți, fără a consulta un specialist și a realiza analizele specifice.

Exemplu de pictură înnegrită de praf și fum.

Exemplu de pictură zgâriată de posibile încercări de curățare sau de vandalism.

Intervențiile și reparațiile picturii făcute în regie proprie cu scopul de a repara suprafețele degradate introduc de cele mai multe ori materiale incompatibile cu cele originare. Prin introducerea unui material nou, adesea mai dur decât originalul (cum sunt cimentul sau ipsosul), se produc degradări avansate. Materialele de construcție noi, existente în comerț, sunt bogate în săruri care se dizolvă sub acțiunea umidității și ies pe suprafața pictată.

Izolarea (hidroizolarea sau etanșeizarea) făcută fără un studiu al microclimatului poate duce la degradarea întregului ansamblu. Materialele existente în biserică s-au adaptat și stabilizat în timp la condițiile microclimatului din interior și exterior. Printr-o schimbare radicală a condițiilor de mediu (umiditate, temperatură), se schimbă procesele fizico-chimice și se pot produce degradări majore.

Intervențiile cu obiecte de mobilier sau instalații pe pereții pictați (cuiere, suporti, prize, întrerupătoare, tablouri electrice...) se fac de cele mai multe ori fără a ține seama de pictură, ceea ce duce la pierderea ireversibilă a decorației din zonele pe care s-a intervenit. De asemenea, pentru a acoperi golurile produse, se folosesc în mod greșit materiale incompatibile, care au efect ulterior negativ și asupra decorației din jurul materialului nou introdus. Este interzis să se bată cuie în pictură sau ca sistemele electrice sau corpurile de iluminat să fie fixate pe pictură.

Element de mobilier
fixat pe pictură.

Eroziunea și desprinderea stratului pictural prin sprijiniri și atingeri repetate apar în urma utilizării necorespunzătoare. În timpul slujbelor, enoriașii se sprijină sau depozitează obiecte sau haine peste pictura de pe pereți. Prin frecare periodică, stratul de culoare se erodează și se desprinde. În cazul bisericilor unde starea de conservare a picturii este precară și există desprinderi ale picturii murale, atingerea suprafeței poate duce la dislocări mari și pierderi ireversibile.

Alterarea estetică a interiorului și exteriorului apare când se adaugă obiecte moderne, nepotrivite, care nu folosesc serviciului liturgic, precum mobilier pentru depozitare neadecvat, ceasuri, ștergare din materiale sintetice și cu model nespecific, calendare. Aceste obiecte aglomerează și micșorează spațiul, reduc vizibilitatea decorăției pictate și, prin aglomerare excesivă, cresc și favorizează menținerea umidității care stimulează deteriorarea biologică.

Obiect nepotrivit cu imaginea și specificul bisericii, fixat pe exterior.

Repictarea este o încercare de „reîmprospătare” sau de refacere a picturii pierdute. Această acțiune falsifică imaginea originală, caracterul picturii și scade valoarea monumentului. Pierderea autenticității poate duce chiar la declasarea bisericii monument. Deși repictarea pare o metoda „la îndemână”, completarea zonelor lipsă trebuie făcută prin metode științifice care stabilesc modul de integrare cromatică și de compatibilitate a materialelor. Acest lucru se face în decursul procesului de restaurare. Completarea vizuală a imaginilor lipsă se poate realiza doar în urma unor studii istorice care să determine mai precis imaginea dispărută. În multe cazuri, acest lucru nu este posibil. Îndepărtarea repictărilor este, de asemenea, o operație complexă ce trebuie făcută de specialiști întrucât ea poate să afecteze stratul original care se află sub repictare.

5. Elemente de bază pentru protecția lemnului

Principalul motiv de degradare a lemnului este umiditatea. O clădire de lemn are nevoie de „cizme și pălărie”, adică de protecție a soclului și a tălpilor și de un acoperiș cu streșini largi. Protecția la sol se realizează prin pante corecte ale terenului dimprejur, curățarea vegetației, păstrarea solului și, după caz, a unui soclu permeabil.

Apa favorizează pătrunderea sporilor de ciupercă (care există în mod natural în aer) în fibra lemnului și, dacă umiditatea este persistentă, ajută ca acești spori să se dezvolte în ciuperci. Cea mai cunoscută ciupercă este putregaiul. Ciuperca se hrănește cu celuloza din fibra lemnului, element care conferă rezistență materialului. Astfel, în timp, prin deteriorarea fibrelor, lemnul își pierde rezistența, iar clădirea își pierde stabilitatea.

Atacul fungic este în cele mai multe cazuri deosebit de rapid și se recomandă îndepărtarea elementelor afectate pentru a limita răspândirea ciupercii. Limitarea atacului se face în primul rând prin corectarea condițiilor de umiditate și temperatură – uscarea lemnului. Dacă se observă corpurile de ciupercă pe suprafața lemnului, atacul este în stare extrem de avansată, iar lemnul este foarte afectat. Degradările încep de cele mai multe ori de la interiorul lemnului.

Degradări biologice ale lemnului în zonele cu umiditate crescută (ciuperci ce cauzează putrezirea).

Zonele cele mai expuse sunt cele în care umezeala persistă, aerul nu se ventilează, iar temperatura are variații mici. În caz de ploaie, partea de jos se stropește, dar vântul și soarele usucă repede. În caz de zăpadă necurățată, tălpile stau mai multă vreme în contact cu apa, iar sub zăpadă aerul e mai puțin rece și neventilat, existând condiții pentru apariția atacului biologic.

În zonele cu vegetație abundentă în contact cu baza sau cu pereții bisericii de lemn, se menține un microclimat mai umed și neventilat care favorizează dezvoltarea putregaiului. În cazul golurilor neetanșate din acoperiș, apa de ploaie se infiltrează în zone neventilate (îmbinări, spații închise din pod etc.) care sunt favorabile dezvoltării de ciuperci ce se extind rapid și măresc degradările, șubrezind structura de rezistență a acoperișului și apoi pereții.

Laturile înșorite ale bisericii (est, sud și vest) nu au probleme mari de umiditate, dar există variații mari de temperatură pe suprafața lemnului ce produc contracții și crăpături. Acestea nu slăbesc rezistența lemnului decât dacă apare atacul biologic (insecte sau ciuperci).

Laturna de nord este umbrată, astfel încât există șanse mai mari ca pereții să prezinte umiditate persistentă. Pentru prevenirea acestora sunt importante ventilarea și îndepărtarea vegetației abundente.

Insectele care atacă lemnul (cariile) pătrund mai ales în zona moale a lemnului (alburn sau albuleț), dacă n-a fost îndepărtat, dar și în zonele deja deteriorate de ciupercă. Larvele de insecte se hrănesc cu lemnul moale și formează galerii în lemn. Galeria care apar la suprafață sunt cele prin care insectele ies din lemn și în care s-au transformat larvele adulte. Apariția găurilor înseamnă că insectele au ieșit, dar e posibil să existe și alte larve în interior. Pentru a determina dacă există sau nu atac activ în elementul de lemn este nevoie de ajutorul unui biolog. Se cercetează dacă apare praf fin de rumeguș în zona găurilor sau se observă dacă insectele sunt capturate pe o hârtie cu adeziv pentru prins muște, plasată anterior. Insectele consumă puțin lemn, astfel încât slăbirea rezistenței unui element masiv de construcție se produce după o perioadă foarte îndelungată de timp, în care lemnul nu este întreținut corect și care favorizează

dezvoltarea insectelor. Elementele de lemn atacate de carii nu trebuie înlocuite, odată ce insectele au fost îndepărtate.

În cele mai multe cazuri, bisericile de lemn sunt construite din lemn de stejar, dar există și situații în care s-a folosit lemn mai slab, de exemplu de rășinoase. Lemnul de stejar are durabilitate mare în timp, fiind un lemn dens și cu rezistență bună contra atacurilor biologice, în cazul în care e ferit de umezeală persistentă, iar învelitoarea este întreținută periodic.

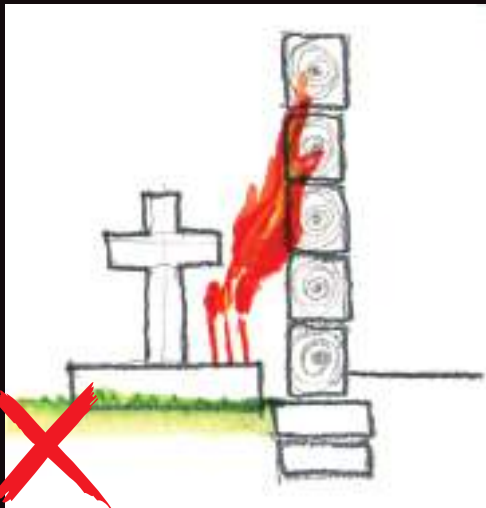

Lemnul de esență moale (rășinoase) este mai sensibil la atacul insectelor.

6. Protecția împotriva incendiilor

Lemnul este un material care arde ușor. De aceea este important ca bisericile de lemn să fie protejate corect contra posibilelor accidente. Cauzele frecvente ale incendiilor sunt: aprinderea lumânărilor în interior, instalația electrică incorect realizată (cabluri neizolate, scurtcircuite...) sau instalații de încălzire improvizate (sobe prost construite, coșuri de fum neizolate...).

Incendiile pot fi accidentale, precum cele cauzate de trăsnete, în cazul în care biserica nu este prevăzută cu instalație de paratrăsnet. O categorie specială este cea a incendiilor criminale, provocate intenționat de către oameni. Pentru astfel de cazuri este bine să existe un sistem de alarmă sau monitorizare și instrumente minime de intervenție rapidă (de exemplu, stingătoare de incendiu).

Lumânările aprinse pot provoca incendii pe mormintele prea apropiate de peretele bisericii. De asemenea, mormintele împiedică circulația perimetrală și drenarea corectă a apei de ploaie.

Se recomandă să existe un stingător în biserică, iar amplasarea lui e bine să fie cât mai discretă.

Pentru prevenirea incendiilor se recomandă atenție la următoarele aspecte: amenajarea unor locuri speciale pentru aprinderea lumânărilor, la o distanță minimă de biserică (8-10 m); evitarea aprinderii de lumânări pe mormintele învecinate bisericii; verificarea periodică a instalației electrice și evitarea creșterii consumatorilor electrici față de cei prevăzuți în proiect; interzicerea fumatului în vecinătatea bisericii, la mai puțin de 10 m; amenajarea unui loc pentru deșeuri suficient de îndepărtat de biserică de lemn (la mai mult de 10 m).

Se pot prevedea sisteme de alarmă antiincendiu, care să funcționeze automat și să anunțe serviciul local de pompieri. Există sisteme care pot declanșa automat mecanisme de stingere a focului, iar întregul echipament trebuie ales și amplasat astfel încât să nu concureze cu aspectul bisericii. Sistemele se proiectează de către specialiști, care vor alege modele adecvate atât estetic, cât și calitativ, și se vor așeza în zonele unde este necesar și, pe cât este posibil, se vor masca.

Măsurile pentru respectarea și asigurarea securității la incendiu a bisericilor de lemn reprezintă o prioritate, fiind necesare investiții imediate. Focul este cauza pierderii celor mai multe biserici de lemn atât din țară, cât și în afara țării.

7. Recomandări pentru utilizare și întreținere

Bisericile nefolosite și neîntreținute se degradează. Folosirea lor regulată și acțiunile minime de întreținere pot păstra clădirea în stare bună. Se recomandă folosirea periodică a spațiului: o dată pe săptămână sau la două săptămâni, indiferent de anotimp.

Pe timp cald, când nu este nevoie de încălzire, biserica se poate folosi cu ușurință atât pentru slujbe, cât și pentru adunări comunitare, repetiții de muzică, ore de religie etc.

În perioadele reci (toamna, iarna și începutul primăverii) este nevoie ca spațiul să fie încălzit. Încălzirea ocazională a spațiului – de preferat cu radiatoare electrice – produce variații de temperatură și umiditate a aerului care, repetate des, pot afecta în timp lemnul. Modul ideal de folosire este cât mai frecvent, încălzind spațiul interior la o temperatură minimă constantă (12°-16°C). În cazul în care acest lucru nu este posibil, se poate realiza conservarea bisericii pe timp de iarnă, fără încălzire, asigurând o minimă ventilație periodic (o dată pe săptămână sau la două săptămâni) și realizând lucrările de întreținere curente (curățarea zăpezii, a frunzelor uscate, monitorizarea temperaturii și a umidității). Este bine ca aerisirea să nu fie făcută în zilele cu umiditate mare (ploaie, ninsoare, nori apăsători).

Ventilarea constantă și cât mai uniformă a întregii biserici este o acțiune ușor de întreprins prin montarea la ferestre de plase contra insectelor, rozătoarelor, păsărilor și lăsarea geamurilor deschise cât mai mult timp, sub supravegherea unei persoane sau sub supraveghere video. Această măsură se va realiza controlat în cazul bisericilor încălzite permanent (aerisirea zilnică a spațiului interior). După plecarea enoriașilor se recomandă **aerisirea** întregii biserici deoarece, pe parcursul slujbelor, umiditatea și temperatura cresc considerabil, dăunând picturii interioare.

Bisericile vechi de lemn sunt în mare parte nefolosite întrucât în sate există biserici mai mari. Deși bisericuțele sunt amplasate în cimitire, slujbele religioase de înmormântare nu mai au loc în ele, ci în capele separate, special construite după regulamentele actuale. Totuși, slujbe de pomenire, slujba de hram a bisericii și slujbele din timpul săptămânii, când vin puțini enoriași, pot să aibă loc în biserica mică de lemn pentru a redeveni parte a locului sacru. Slujbele religioase oficiate în bisericuțe pot fi completate cu alte activități ale comunității de credincioși care pot avea loc în biserica de lemn: ore de religie, ore de muzică / cor, ore de desen (în special în bisericile care păstrează decorație pictată), expoziții ale comunității.

Nu în ultimul rând, bisericile de lemn pot fi o atracție turistică. În acest sens, se recomandă stabilirea unui program de vizitare și afișarea **regulilor de vizitare**, după cum urmează:

- Vizitatorii sunt rugați să poarte o ținută decentă;
- Vizitatorii sunt rugați să nu atingă pictura de pe pereți;

- Vizitatorii sunt rugați să nu utilizeze blitzul pentru fotografiere;
- Fumatul interzis!
- Vizitatorii sunt rugați să păstreze liniștea și să nu deranjeze persoanele care se reculeg în sfânta biserică.

Inventar

Este bine ca fiecare biserică de lemn să aibă un inventar complet al obiectelor mobile din interior, inclusiv cele depozitate în pod. Adesea, în pod se găsesc spre păstrare icoane, obiecte vechi, valoroase, care necesită lucrări de conservare și reparație. Ele trebuie verificate de către un specialist, înainte de a fi reintroduse în biserică, pentru a preveni răspândirea unui posibil atac biologic. Lista de inventar e bine să fie făcută împreună cu un specialist (arhitect etc.).

Nu trebuie aruncat sau înstrăinat nimic din patrimoniul bisericii monument. Obiectele în stare proastă trebuie depozitate corespunzător (în loc uscat, cu temperatură constantă, aerisit) și conservate până la o eventuală restaurare.

Monitorizarea permanentă și sezonieră

Se recomandă monitorizarea variațiilor de umiditate și temperatură, indicatori ce pot oferi informații cu privire la atacul agenților biologici, eventuale infiltrații, condens, variații mari ale elementelor de lemn etc.

Se pot nota observațiile într-un jurnal care va folosi foarte mult specialiștilor în scopul alcătuirii documentațiilor pentru intervenția de conservare sau restaurare. Pentru a alege tipul aparatelor de monitorizare și a înțelege modul în care se realizează este indicat să fie consultat un specialist.

Curățenia în biserică

Este recomandată curățenia periodică a interiorului, chiar și în cazul utilizării mai rare a bisericii. Pardoseala e bine să fie aspirată, nu măturată, pentru a nu ridica praful care se depune pe decorația pictată. Mobilierul și sfeșnicele care nu au pictură pot fi șterse cu cârpe moi sau desprăfuite cu pensule. În cazul decorației murale și a celorlalte componente artistice pictate, îndepărtarea depunerilor trebuie făcută cu personal sau cu asistența unui profesionist.

În timpul curățeniei generale, realizate de obicei înaintea sărbătorilor importante, nu trebuie intervenit pe componentele artistice pictate. Se recomandă ca pânzele de păianjeni să fie șterse cu un pământuf sau cu o cârpă moale, dar cu atenție ca să nu fie lovite suprafețele pictate.

Urmele de ceară nu se îndepărtează mecanic de pe pictură! Ele pot fi dizolvate cu substanțe speciale, care nu afectează pictura de dedesubt, doar cu recomandarea și sub

asistența unui specialist. Pentru curățarea ușilor împărătești sau a celor diaconicești nu trebuie folosite substanțe de curățare ce pot coroda sau afecta pictura. Elementele metalice cum sunt cădelnițele sau candelabrele se pot șterge de asemenea de praf cu cârpe moi însă fără a folosi substanțe moderne de curățat.

Jurnalul de întreținere a bisericii

Se recomandă ca administratorul bisericii să țină un jurnal al clădirii în care notează informații de la acțiunile simple, când se face curățenie, la monitorizarea datelor de climă, observațiile periodice, lucrările de întreținere și reparație. Este bine ca notițele să conțină pe lângă dată și descrierea acțiunii. În jurnal se poate nota inclusiv decizia de a nu interveni sau imposibilitatea de a interveni, cu motivație (de ex., din cauza lipsei de bani sau a imposibilității de a coopera cu autoritățile sau specialiștii). Acest jurnal este foarte important pentru istoria bisericii și pentru documentarea și alegerea soluțiilor pentru posibile viitoare intervenții. El ajută atât proprietarul, cât și specialiștii, în cazurile în care este necesară intervenția, să înțeleagă modul în care se comportă clădirea. Nu în ultimul rând, informațiile constituie o documentație foarte utilă la schimbarea preotului paroh și chiar pentru generațiile viitoare.

8. Liste de verificare pentru proprietari

Se recomandă verificarea periodică a stării clădirii. Listele de mai jos indică lucrurile care trebuie supravegheate și când se recomandă verificarea lor. Administratorii bisericii sunt încurajați să noteze pe aceste liste data verificării și observațiile făcute într-un registru propriu.

Biserica de lemn
din satul Alun,
județul Hunedoara

Listă de observație

		Ce se observă	Când se realizează	Mod de intervenție
		Verificare stare		
1	Învelitoare	Infiltrații în pod	Primăvara după topirea zăpezii (după 15 martie) în zile fără ploaie și după perioade cu ploi abundente	Reparații la învelitoare dacă sunt infiltrații
2	Învelitoare	Starea șitei/ țiglelor dacă sunt rupte, sparte, crăpate	Primăvara după topirea zăpezii (după 15 martie) în zile fără ploaie	Șița crăpată se înlocuiește Țiglele mișcate se reazăază Țiglele crăpate se înlocuiesc
3	Aleea dimprejur	Dacă și unde bălțește apa	Primăvara după topirea zăpezii (după 15 martie) după ploaie sau topire	Dacă bălțește apa, se refac pantele la alec pentru a îndepărta apa
4	Aleea dimprejur	Vegetație spontană	Înainte de Paște Înainte de Sf. Maria	Se taie vegetația crescută prea abundent
5	Exterior	Pete de altă culoare pe tencuială	De două ori pe an în zile fără ploaie	Dacă există, se identifică sursa, se observă comportamentul pe timp mai lung și se consultă un arhitect
6	Exterior	Fisuri noi în tencuială	De două ori pe an, primăvara și toamna	Dacă există, se observă comportamentul pe timp mai lung și se consultă un arhitect
7	Exterior	Crăpături sau exfolieri în tencuială	De două ori pe an, primăvara și toamna	Dacă există, este necesară consultarea unui arhitect și realizarea unor reparații
8	Interior	Umiditate crescută la atingere, umflarea picturii, apariția mușgaiului, putregai, halouri de umiditate, scurgerea apei în timpul precipitațiilor	Primăvara după topirea zăpezii (după 15 martie) în zile fără ploaie	Dacă există, se identifică sursa, se observă comportamentul pe timp mai lung și se consultă un arhitect
9	Interior	Fisuri în tencuială	De două ori pe an, primăvara și toamna	Dacă există, se identifică sursa, se observă comportamentul pe timp mai lung și se consultă un arhitect
10	Interior	Crăpături sau exfolieri ale decorației pictate	De două ori pe an, primăvara și toamna	Dacă există, este necesară consultarea unui arhitect și realizarea unor reparații
11	Mobilier	Praf fin de lemn pe jos în apropierea mobilierului	Primăvara (aprilie-iunie)	Dacă apare, se consultă un arhitect pentru tratamentul biocid asupra obiectului
12	Uși și ferestre	Infiltrații de apă sau zăpadă	După ploi sau ninsori	Dacă există, se verifică etanșeitatea tâmplăriei și se consultă un arhitect pentru reparație
13	Uși și ferestre	Sticlă crăpată /spartă la ferestre	Permanent	Se înlocuiește sticla
14	Uși și ferestre	Rame deformat la ferestre	Primăvara după topirea zăpezii (după 15 martie)	Dacă apar, se consultă un arhitect pentru reparație
15	Climat interior	Citirea senzorilor de umiditate și temperatură	O dată pe săptămână, dacă nu există o înregistrare automată	Dacă se citesc valori extreme timp mai lung, există pericolul apariției de ciuperci și insecte. Este necesară consultarea unui arhitect

Intervenții				
1	Pardoseală	Ceruire sau tratament cu ulei	O dată la 3 ani	
2	Văruire	Doar în cazul bisericilor tencuite la exterior sau la interior, fără decorație pictată	Înainte de Paște	
3	Învelitoare	Înlocuire șită	O dată la 20-30 ani	
4	Învelitoare	Reașezare țigle	Când este nevoie	
5	Învelitoare	Înlocuire țigle	Când este nevoie	

Listă minimă pentru curățenia curentă

		Recomandare	Data
1	Curățarea zăpezii dimprejurul bisericii	La fiecare ninsoare	
2	Tăierea vegetației crescute abundent	Înainte de Paște Înainte de Sf. Maria	
3	Greblarea aleii dimprejur	O dată pe lună (primăvara, vara și toamna)	
4	Curățarea frunzelor uscate de pe acoperiș	În lunile septembrie-noiembrie	
5	Spălarea gemurilor	Înainte de Paște	
6	Scuturat covoare și toate țesăturile din interior	Înainte de Paște Înainte de Sf. Maria	
7	Ștergerea de praf cu o cârpă moale a mobilierului și obiectelor nepictate	Înainte de Paște Înainte de Sf. Maria	
8	Strângerea pânzelor de păianjen	Înainte de Paște Înainte de Sf. Maria	
9	Aspirat interiorul de praf	Cel puțin de două ori pe an sau după fiecare slujbă sau după fiecare eveniment cu mai mult de 10 oameni	
10	Deschiderea geamurilor timp de minimum o oră	După fiecare slujbă sau utilizare cu mai mult de 10 oameni	

Trusă de întreținere

Se recomandă ca fiecare biserică de lemn să aibă prevăzute la îndemână unelte și materiale cu care să se poată realiza intervențiile periodice și cele de necesitate.

O astfel de trusă de întreținere, care e bine să fie nu depozitată în biserică, ci într-un spațiu din apropiere, acoperit și închis, ar trebui să conțină următoarele:

- ciocan;
- foarfecă pentru tuns vegetația;
- greblă și sapă pentru refacerea aleii dimprejurul bisericii;
- cuie;
- șipci și scânduri de lemn;
- prelate de polietilenă sau folie de plastic pentru acoperire de urgență;
- ladă cu nisip și lopată (pentru intervenție în caz de incendiu);
- stingătoare cu pulbere (e bine ca un stingător să fie depozitat în altar);
- instrumente de curățenie: aspirator, mătură, cârpe de praf, pământ de praf.

9. Informații utile

Pentru obținerea autorizației de construire sau pentru eventuale cereri de finanțare privind restaurarea bisericii monument istoric sunt necesare următoarele acte pe care proprietarul bisericii de lemn trebuie să le prezinte:

- documentul care dovedește **proprietatea asupra clădirii**;
- **cadastrul** – un plan tehnic de identificare a suprafeței unui imobil (clădire și/sau teren) realizat de o persoană autorizată. În această documentație se reprezintă prin măsurători topometrice limitele de proprietate ale imobilului, vecinătățile, adresa de reperare a imobilului respectiv;
- **intabularea** – înscrierea în Cartea Funciară a dreptului de proprietate;
- **obligatia privind folosința monumentului istoric** – un document prin care sunt precizate condițiile și regulile de utilizare sau de exploatare și de întreținere a unui monument istoric. Acesta însoțește actele de proprietate pe tot parcursul existenței imobilului, fiind o servitute constituită prin lege în folosul imobilului și care se înscrie în Cartea Funciară de către proprietar. Obligația privind folosința monumentului istoric este emisă de Direcția Județeană de Cultură.

Pentru realizarea documentației tehnice în vederea lucrărilor de reparație / conservare a bisericilor de lemn se consultă un arhitect și împreună cu acesta se realizează următoarele documente și studii preliminare:

- **releveul clădirii** – reprezentarea în plan a bisericii, secțiuni și vederi, cu cote precise, cu indicarea materialelor de construcție, cu marcarea stării fizice a elementelor;
- **studiul istoric al bisericii de lemn** – se realizează prin cercetarea de arhivă a informațiilor despre istoria locului și a clădirii;
- **studiul geotehnic** – pentru evaluarea straturilor de teren pe care este așezată biserica și cerințele minime pentru fundații;
- **expertiza tehnică structurală** – evaluarea stării fizice a structurii cu recomandări de îmbunătățire.

În funcție de complexitatea problemelor și de necesitatea unor informații mai precise, se pot solicita și alte studii:

- **studiul biologic** al materialului lemnos – identifică esențele folosite, tipul și gradul atacului biologic;
- **studiul chimic** al mortarului / decorației pictate – necesar pentru a identifica materialele folosite și rezistența acestora;
- **studiul arheologic** – necesar pentru a determina mai precis etapele de construire și eventual datarea diferitelor faze.

10. Exemple de utilizare și întreținere

De la începutul programului *60 de biserici de lemn*, încă din anul 2009, au fost realizate circa 14 intervenții de urgență, 10 înlocuiri complete de șită, 8 restaurări de biserici. Au fost documentate peste 50 de biserici de lemn (prin relevee de arhitectură), s-au realizat diferite expoziții și concerte pentru strângere de fonduri atât în București, cât și în comunități locale.

Lucrările de intervenție de urgență sau de conservare au fost combinate cu evenimente și expoziții care au avut ca scop să pună în valoare biserica de lemn și să reînvie interesul parohiei pentru biserica de patrimoniu. În acest sens, în imediată legătură cu biserica de lemn, s-au inițiat două muzee ale comunității, unul în satul Târnăvița, județul Hunedoara, și unul în satul Urși, județul Vâlcea.

Primul muzeu comunitar este situat chiar în biserica veche de lemn din **Târnăvița** (1661), așezată la 3 m depărtare de cea nouă, și adăpostește obiecte ale bisericești și ale comunității de credincioși. Biserica a fost redeschisă după aproape 70 de ani, încercându-se astfel reintegrarea ei în viața enoriașilor din sat.

Panou de informare realizat de studenți voluntari în 2012, care au supravegheat lucrarea de reparație a învelitorii.

Imagine din timpul înlocuirii șitei.

Expoziție amenajată de studenți voluntari în 2012, cu obiectele găsite în biserică și obiecte donate de comunitate.

În cazul bisericii de lemn din satul **Urși** (1784), muzeul este amplasat într-o încăpere din grădinița satului și conține elemente deteriorate înlocuite, imagini din timpul lucrărilor de restaurare, explicații despre tehnică, pictură și valoarea bisericii. La Urși se desfășoară, începând cu anul 2010, un șantier amplu de restaurare, ce include și conservarea frescelor interioare și exterioare. Lucrările se fac cu sprijinul comunității care își dorește finalizarea lucrărilor și redeschiderea bisericii pentru utilizare curentă, dar și pentru vizite turistice. Lucrările de restaurare se realizează din 2013 cu sprijinul organizației internaționale World Monuments Fund.

Biserica în 2009, înainte de prăbușirea boltii.

Ridicarea bisericii pentru înlocuirea tălpilor de lemn și realizarea fundațiilor din piatră, 2013.

Reasamblarea boltii de lemn, 2015.

Refacerea acoperișului și a învelitorii de șită, 2015.

Restaurarea picturii de pe boltă la Universitatea Națională de Arte din București, 2012-2015.

La biserica de lemn din satul **Boz** (1791), județul Hunedoara, după o intervenție de urgență pentru protejarea acoperișului cu folie de plastic, în 2012 s-a reparat integral învelitoarea din șifă. Biserica este folosită ocazional pentru slujbe și adăpostește în pridvor expoziții temporare despre istoria locului, obiceiuri și viața comunității. Inițiativa a pornit de la voluntarii Fundației Pro Patrimonio, implicați în proiect, care au căutat să găsească modalități de reintegrare a bisericii în comunitate.

Biserica după înlocuirea șitei în 2012

Expoziție amenajată de studenți voluntari în 2012, cu obiectele găsite în biserică și obiecte donate de comunitate.

Un caz aparte îl reprezintă biserica de lemn din satul **Pojogeni** (1797), județul Gorj, care a fost găsită în stare de precolaps și salvată prin demontare și remontare la Mănăstirea Cărnăreșca (cca 1780) din Târgul Cărbunări, aflată la 10 km depărtare. Biserica de lemn a intrat atât în viața monahală, cât și în cea a comunității învecinate în foarte scurt timp, ea fiind folosită și îngrijită adecvat.

Biserica în 2009

Reasamblarea pe un nou amplasament

Refacerea acoperișului

După finalizare, 2009

În 2012 programul *60 de biserici de lemn* a inclus și intervențiile pentru o biserică de lemn din județul Botoșani, la solicitarea preotului și a familiei ctitorului, care dorea reparația și punerea în valoare a biseriței din satul **Cervicești** (1861). Reparațiile au fost supravegheate de voluntarii Fundației Pro Patrimonio care, prin mici intervenții, au trezit interesul sătenilor pentru vechea biserică. Chiar din timpul șantierului a existat cerere pentru oficierea unei nunți în biserica de lemn.

Biserica înainte de reparații

Biserica după reparații și înlocuirea tablei cu șită

Cerb realizat din tabla scoasă de pe învelitoare. Cerbul este simbolul localității de la care îi provine și numele.

Postfață

România este o țară împădurită cu o lungă tradiție în construcții de lemn, în special pentru clădirile cu destinație religioasă. Printre acestea se numără multe mănăstiri și biserici remarcabile și foarte cunoscute, dar și mici biserici de lemn din sate, construite cu mijloace tradiționale, care astăzi sunt neglijate în majoritatea lor și se află într-o stare proastă de întreținere.

În acest context, nu este de mirare faptul că propunerea de salvare a unor bisericuțe de lemn din sudul Transilvaniei și nordul Olterniei a fost selectată ca parte a inițiativei *The Seven Most Endangered Heritage Sites in Europe – 2014* (Cele mai periclitate șapte situri de patrimoniu din Europa – 2014) dezvoltată de organizația Europa Nostra / Institutul Băncii Europene de Investiții (European Investment Bank Institute / EIBI). Aplicația pentru recomandare a fost făcută de Fundația Pro Patrimonio sub semnătura vicepreședintelui, arhitect Șerban Sturdza.

Ca urmare a acceptării propunerii, o misiune tehnică a vizitat situl indicat pentru a înțelege contextul și problemele înainte de a elabora un plan de acțiune. Bisericile incluse în acest program se aflau în diferite stadii fizice, de la cele care puteau fi virtual restaurate până la altele care erau în stare de colaps aproape total. În câteva situații din ultimul caz, deteriorarea s-a petrecut fulgerător, deși structuri de rezistență trainice existaseră nu cu mulți ani înainte.

După discuții cu diferitele părți implicate, incluzând Biserica Ortodoxă Română, ca proprietar al bisericilor, și agențiile guvernamentale din domeniu, a fost propus un program etapizat pentru a rezolva aceste probleme, prioritizarea bazându-se pe constrângerile existente.

În timpul discuțiilor, Preasfințitul Părinte Gurie, Episcopul Devei și Hunedoarei, a solicitat îndrumări practice pentru conservarea și întreținerea acestor bisericuțe din lemn. PS Gurie a sugerat ca preoții din sate sau alți localnici care se ocupă de lucrări de întreținere să poată fi mai bine informați despre chestiuni tehnice cu scopul de a îmbunătăți protejarea fondului construit existent. Cererea a fost inclusă ca recomandare în raportul Europa Nostra ca o parte din planul de acțiune propus.

Ca urmare a raportului întocmit de Europa Nostra / Institutul Băncii Europene de Investiții (EIBI)* și după noi discuții, EIBI a decis în mod excepțional să sprijine

* Documentul integral este disponibil la adresa de internet www.europanostra.org

mai mult planul de acțiune, furnizând fondurile necesare pentru a începe pregătirea documentației tehnice pentru repararea/restaurarea a două dintre cele mai afectate biserici și, de asemenea, pentru realizarea unui ghid de întreținere și reparații. Acesta din urmă vine ca răspuns la cererea inițială a PS Gurie de a oferi sfaturi tehnice pentru cei care se îngrijesc și răspund local de bisericile de lemn și a fost extins pentru a acoperi o arie mai largă ca manual practic destinat lucrărilor obișnuite de întreținere a bisericilor de lemn sau a altor construcții din lemn aflate în contexte similare. Textul original este în limba română și o versiune a sa în limba engleză va fi disponibilă pentru o diseminare mai largă întrucât ghidul poate fi de folos și în alte zone.

Experiența considerabilă obținută până acum în regiune în domeniul reparării și renovării bisericilor, precum și observarea cauzelor care au determinat degradarea lor în trecut au oferit o bază de cunoștințe solide ce sunt acum sintetizate în acest manual practic.

Adresez mulțumiri și felicitări tuturor celor implicați în realizarea lui, în special Fundației Pro Patrimonio, prin vicepreședintele Șerban Sturdza și arhitecta Raluca Munteanu care au coordonat întreaga muncă.

Sperăm ca manualul practic să ajute la conservarea și ameliorarea condiției fizice în care se găsesc multe dintre aceste bisericuțe din lemn ce reprezintă o moștenire importantă la nivel național și chiar european. De asemenea, ne exprimăm nădejdea că ghidul va contribui la un schimb de opinii, încurajând interesul pentru a îmbunătăți grija acordată clădirilor istorice din lemn în general. Ar putea să ajute și la încurajarea sponsorilor și a donatorilor pentru a sprijini restaurarea bisericilor de lemn din România, ca un exemplu semnificativ de patrimoniu cultural rural.

EIBI este deosebit de mulțumit să fie asociat cu această inițiativă care-și are originea în programul *The Seven Most Endangered Heritage Sites in Europe – 2014* (*Cele mai periclitate șapte situri de patrimoniu din Europa – 2014*) desfășurat de organizația Europa Nostra / Institutul Băncii Europene de Investiții.

Peter Bond

consultant pentru Institutul Băncii Europene de Investiții
(European Investment Bank Institute / EIBI)
Luxemburg

Vizită pe teren a delegației
Europa Nostra și a echipei
Pro Patrimonio, 2014

Bibliografie

Burra Charter 1999, <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

Jan Hülsemann, *Casa țărănească săsească din Transilvania. Ghid pentru restaurarea caselor vechi*, Simetria, 2014

Legea 50/1991 privind autorizarea executării lucrărilor de construcții, cu toate completările și modificările ulterioare

Legea 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, cu toate completările și modificările ulterioare

xxx. *Strămutarea bisericii din Pojogeni: septembrie-octombrie 2009*, Simetria, 2010

[illegible]

This image shows a full page of a document template designed for handwriting practice. It consists of approximately 30 evenly spaced, horizontal dotted lines extending across the entire width of the page. The background is plain white, and there are no margins, text, or other markings present.

[illegible]

[illegible]

This image shows a full page of white paper with horizontal dotted lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, providing a guide for handwriting practice. There are no margins, text, or other markings on the page.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

This image shows a full page of a document template designed for handwriting practice or general writing. It consists of approximately 28 evenly spaced horizontal dotted lines across the entire width of the page. The background is plain white, and there are no margins, headers, footers, or other markings present.